

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Економічний факультет

ПОГОДЖЕНО
Декан економічного факультету

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
Завідувач кафедри організації
підприємництва та біржової
діяльності

_____ **Андрій МУЗИЧЕНКО**

_____ **Микола ІЛЬЧУК**

(підпис)

(підпис)

" ____ " _____ 2025 р.

" ____ " _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему
«Розвиток малих форм підприємництва в
аграрному секторі економіки України»

Спеціальність 076 - «Підприємництво та торгівля»

Освітня програма Підприємництво, торгівля та біржова діяльність

Орієнтація освітньої програми освітньо – професійна

Гарант освітньо-професійної
програми

к.е.н., доцент

(підпис)

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи

к.е.н, доцент

(підпис)

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА

Виконав

(підпис)

Євгеній ХИЖНЯК

Київ – 2025

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ І
ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ

Економічний факультет

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри організації
 підприємництва та біржової діяльності
 д.е.н., проф. _____ Микола ІЛЬЧУК
 « 21 » _____ 10 _____ 2024 р.

ЗАВДАННЯ

ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
ЗДОБУВАЧУ

Хижняку Євгенію Миколайовичу

(прізвище, ім'я, по-батькові)

Спеціальність 076 - «Підприємництво та торгівля»
 (код і назва)

Освітня програма «Підприємництво, торгівля та біржова діяльність»
 (назва)

Орієнтація освітньої програма освітньо-професійна
 (освітньо-професійна або освітньо-наукова)

Тема магістерської кваліфікаційної роботи **«Розвиток малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України»**

затверджена наказом від 16 жовтня 2024 р. №1855«С»

Термін подання завершеної роботи на кафедру _____ 2025.11.24
 (рік, місяць, число)

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи – дані підприємницьких структур аграрного сектору економіки, інформаційні матеріали, опубліковані в періодичних виданнях, дані мережі Internet, наукові праці провідних вітчизняних і зарубіжних вчених, нормативні та законодавчі акти.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретичні засади розвитку малих форм підприємництва.
2. Сучасний стан розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.
3. Шляхи стимулювання розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Перелік графічного матеріалу: таблиці, рисунки

Дата видачі завдання 21 жовтня 2024 р.

Керівник магістерської кваліфікаційної роботи

_____
 (підпис)

Людмила БЕРЕЗОВСЬКА
 (прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання

_____
 (підпис)

Євгеній ХИЖНЯК
 (прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Магістерська кваліфікаційна робота на тему «Розвиток малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України» складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Основний зміст магістерської роботи викладений на 86 сторінках друкованого тексту та містить 25 таблиць, 19 рисунків. Список використаних джерел становить 82 найменування і займає 9 сторінок.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних та практичних засад розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі.

В першому розділі магістерської кваліфікаційної роботи розкрито теоретичні засади розвитку малих форм підприємництва, а саме: економічну сутність та ознаки малого підприємництва; роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки; види малих форм підприємництва в сільському господарстві та механізм їх державної підтримки.

В другому розділі проаналізовано динаміку розвитку малих форм підприємництва, проведено оцінку ефективності їх господарської діяльності та державної підтримки.

Третій розділ містить напрями підвищення ефективності державної підтримки та програм стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва; шляхи покращення доступу суб'єктів малого підприємництва до ринків збуту; напрями сприяння популяризації підприємницької культури та розвитку підприємницьких навичок в аграрному секторі.

Ключові слова: підприємництво, мале підприємництво, аграрний сектор, державна підтримка, фермерські господарства.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА	8
1.1. Економічна сутність та ознаки малого підприємництва	8
1.2. Роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки	17
1.3. Види малих форм підприємництва в сільському господарстві та механізм їх державної підтримки	22
Висновки до розділу 1	29
РОЗДІЛ 2. СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	30
2.1. Динаміка розвитку малих форм підприємництва	30
2.2. Оцінка ефективності господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва	37
2.3. Аналіз державної підтримки малих форм підприємництва	49
Висновки до розділу 2	55
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ	56
3.1. Напрями підвищення ефективності державної підтримки та програм стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва	56
3.2. Шляхи покращення доступу суб'єктів малого підприємництва до ринків збуту для підвищення ефективності господарської діяльності	62
3.3. Сприяння популяризації підприємницької культури та розвитку підприємницьких навичок в аграрному секторі	67
Висновки до розділу 3	72
ВИСНОВКИ	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	80

ВСТУП

Мале підприємництво відіграє важливу роль у розвитку аграрного сектору економіки, забезпечуючи його гнучкість, адаптивність та здатність оперативно реагувати на зміни ринкового середовища.

Досліджували малі форми господарювання в сільському господарстві такі науковці як: Г. Батюк, М. Ільчук, М. Малік, С. Нікітченко, О. Томашевська, О.Шпикуляк, Т. Юрко та ін.

Незважаючи на численні наукові дослідження потребують вивчення проблеми, пов'язані з впливом зовнішніх чинників (економічних криз, війни), а також дослідження напрямів підтримки малого бізнесу для сталого функціонування сільського господарства.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є розробка шляхів стимулювання розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Для досягнення зазначеної мети були поставлені та вирішені такі завдання:

- визначити економічну сутність та ознаки малого підприємництва;
- встановити роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки;
- визначити види малих форм підприємництва в сільському господарстві та механізм їх державної підтримки;
- проаналізувати динаміку розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України;
- оцінити ефективність господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва;
- проаналізувати державну підтримку малих форм підприємництва;
- визначити шляхи стимулювання розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Об'єктом дослідження є процеси розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Предметом дослідження виступає сукупність теоретичних та практичних засад розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі.

Методи дослідження: емпіричний (збір та опрацювання статичної інформації); аналізу та синтезу (визначення динаміки розвитку малих форм підприємництва; аналіз державної підтримки малих форм підприємництва; розробка шляхів стимулювання їх розвитку; формулювання висновків); економіко-статистичні (оцінка ефективності господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва).

До інформаційної бази дослідження відносяться наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених з питань розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі; чинні законодавчо-нормативні акти; статистична інформація та ін.

Наукова новизна дослідження полягає у розробці напрямів стимулювання розвитку малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України, а саме: розробці Стратегії експортоорієнтованого зростання малого аграрного бізнесу; визначенні пріоритетних напрямів сприяння популяризації підприємницької культури та розвитку підприємницьких навичок в аграрному секторі.

Практична цінність результатів дослідження полягає у запропонованих шляхах стимулювання розвитку малих форм підприємництва, які можуть бути використані органами державної влади, місцевого самоврядування та самими суб'єктами господарювання, що включають: підвищення ефективності державної підтримки; покращення доступу до ринків збуту; стимулювання створення кооперативів; розвиток людського капіталу та інфраструктури підтримки.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА

1.1. Економічна сутність та ознаки малого підприємництва

Для повного розуміння економічної сутності малого підприємництва важливо насамперед звернутися до базової категорії «підприємництво». Лише на основі глибокого вивчення загального змісту підприємництва та підприємницької діяльності можна об'єктивно окреслити специфіку, роль та значення малого підприємництва як окремого сегмента, що має свої особливості щодо організаційно-правових форм, обсягів діяльності, рівня зайнятості, фінансових можливостей та впливу на соціально-економічний розвиток країни.

Комісією Європейських Співтовариств визначено категорію «підприємництво» як економічну діяльність, що поєднує в собі ризик, творчість та інновації з відповідним управлінням [79].

Науковці підкреслюють, що підприємництво є унікальним видом економічної діяльності, який має низку специфічних характеристик, що відрізняють його від інших форм господарювання. Зокрема, підприємництву притаманні ініціативність, орієнтація на інновації, здатність до прийняття ризикованих рішень, самостійність у виборі напрямів діяльності, а також відповідальність за кінцеві результати. Ці риси формують основу підприємницької поведінки та визначають особливу роль підприємництва в розвитку економіки, створенні нових робочих місць і впровадженні технологічних новацій.

Наприклад, А.Жигір [15] та Т.Вдовичак [10] вважають, що підприємництво є активною та динамічною складовою бізнесу. На їх думку, підприємництво – це ініціативна та незалежна діяльність громадян чи їх асоціацій, що проводиться на власний ризик. В. Марченко визначає підприємництво як стиль господарювання у зв'язку з постійним пошуком

нових можливостей, орієнтацією на розвиток та впровадженням інновацій, здатністю знаходити та ефективно використовувати різноманітні фінансові ресурси. На його думку, підприємництво є однією з основних складових економічної стійкості країни [40]. Г. Карпюк виділяє найважливіші, на його думку, характеристики підприємництва – це провадження підприємницької діяльності на власний ризик, за власний рахунок та за власною ініціативою [29].

Висока мобільність, адаптивність, динамізм діяльності, здатність до рішучих дій та наполегливість у досягненні бізнес-цілей, вияв ініціативи, творчого підходу та підприємливості, наявність підприємницького духу, схильність до пошуку нестандартних шляхів вирішення проблем, орієнтація на впровадження інновацій в господарську практику, постійне прагнення до вдосконалення, на думку В.Шведа, О.Омельченка та О.Таран, є характерними рисами підприємництва [76].

Сучасні науковці переконані, що підприємництво неможливе без творчості та креативності, оскільки саме ці якості забезпечують здатність підприємця адаптуватися до змін, створювати інноваційні продукти, знаходити нестандартні рішення для подолання викликів і виведення бізнесу на нові рівні розвитку. Креативність виступає основою генерації нових ідей, а творчий підхід дозволяє трансформувати їх у конкурентоспроможні бізнес-ідеї.

Зокрема, Н. Валінкевич визначає підприємництво як творчу та новаторську діяльність та пояснює це тим, що підприємець не підлаштовується під форми налагодженої господарської діяльності, як, наприклад, керівник чи менеджер будь-якої компанії, а вільно використовує свій творчий потенціал [9].

О.Ткачук пов'язує успіх в підприємстві з народженням нової ідеї, яка здатна перетворитися у прибуткову діяльність в перспективі. На його думку, креативне підприємство, що відносно недавно з'явилося в

бізнесовій сфері, характеризується творчістю підприємця та напрямком розвитку його бізнесу, пов'язаного із задоволенням потреб споживачів [68].

А.Букацелі зазначає, що креативне підприємництво повністю відмінне від звичних видів господарської діяльності та потребує величезних навичок та постійного навчання [8].

В. Гартнер, що займався дослідженням природи підприємництва, ще в 1989 р. визначив креативність як основну характеристику підприємництва [81].

Х. Кука та Н.Чала вважають, що креативне підприємництво поєднує творчість та інновації з основоположними принципами підприємництва, що в результаті призводить до створення новинок. [35, с. 25].

Українські науковці підкреслюють, що підприємництво слід розглядати як форму економічної творчості, яка відображає його сутність. Творчий процес у підприємницькій діяльності супроводжується постійними змінами, адаптацією цілей, пошуком ефективних способів їх досягнення, а також оцінкою відповідностей між намірами, ресурсами та отриманими результатами [3].

Соціально-економічне значення підприємництва полягає в його ключовій ролі в забезпеченні економічного зростання, підвищенні добробуту населення та розвитку суспільства загалом. Зокрема, М.Малік, О.Шпикуляк, О.Супрун під соціально-економічним значенням підприємництва розуміють формування передумов макроекономічного зростання, розвиток конкуренції та сприяння нововведенням [39].

Основні аспекти його значущості включають: створення робочих місць; зростання ВВП та наповнення бюджету; розвиток інновацій; підвищення рівня життя; стимулювання регіонального розвитку; формування середнього класу; підвищення соціальної відповідальності.

Класифікувати функції підприємництва за двома ознаками запропонували Д.Антонюк, Л. Бухаріна, О.Онищенко та В.Шишкін. Автори

розподілили функції підприємництва на макроекономічні та мікроекономічні.

До макроекономічних функцій вони зараховують такі аспекти як сприяння зростанню національного багатства; дотримання екологічної безпеки вироблених товарів та наданих послуг; розширення виробничих потужностей; активна участь в реалізації державних програмах; створення додаткових робочих місць.

Мікроекономічні функції підприємництва, на думку дослідників, включають: ефективне поєднання факторів виробництва; зниження витрат і втрат; прийняття на себе ризиків та відповідальності; досягнення прибутковості підприємницької діяльності; впровадження інновацій; участь у конкурентній боротьбі на ринку; отримання інших вигод [1].

До основних функцій підприємництва, що розкривають його економічну сутність, можна також віднести, крім вище згаданих: ресурсну, організаційну, інноваційну, стимулюючу, соціальну, особистісну, управлінську, захисну.

Ресурсна функція передбачає прагнення підприємця найбільш ефективно використовувати всі види ресурсів. Організаційна включає організацію підприємницької діяльності. Інноваційна – ототожнюється з впровадженням нових ідей; з інноваційними розробками та проектами. Стимулююча – пов'язується з формуванням мотиваційних механізмів для найманих працівників з метою підвищення ефективності їхньої праці [40]. Соціальна – передбачає створення товарів та надання послуг з метою задоволення суспільних потреб. Особистісна – ототожнюється із самовираженням та самореалізацією підприємця [76]. Управлінська функція – це процес управління підприємницькою діяльністю та персоналом. Під захисною – розуміють охорону прав та законних інтересів суб'єктів підприємництва, а також створення оптимальних умов для їхньої діяльності [66].

Категорії «підприємництво» та «підприємницька діяльність» є взаємопов'язаними, але не тотожними поняттями. Вони розглядаються в економічній літературі як такі, що доповнюють одна одну, але відрізняються за змістом і сферою застосування.

Підприємництво – це соціально-економічна категорія, що відображає систему відносин між суб'єктами господарювання у процесі реалізації підприємницької діяльності з метою отримання прибутку. Підприємницька ж діяльність – це практичне втілення підприємництва, тобто конкретні дії, процеси, операції, що здійснюються з метою реалізації бізнес-ідеї, виробництва товару, надання послуги, отримання доходу.

Отже, підприємницька діяльність є формою реалізації підприємництва, а підприємництво виступає рушійною силою, яка живить і визначає характер цієї діяльності.

Більшість науковців пов'язують підприємницьку діяльність з ризиками. Зокрема, К. Нікітенко зазначає, що вона являє собою діяльність фізичних осіб та пов'язана з ризиком [41], а В. Марченко вважає, що підприємницькою діяльністю здатні займатися лише особи, які схильні до ризику [40].

У значній мірі характер функціонування підприємництва обумовлюється його віднесенням до певного типу відповідно до визначених критеріїв та сукупності класифікаційних характеристик.

Класифікувати малі форми підприємництва можна за класифікаційними ознаками, що наведені в табл. 1.1.

За організаційно-правовою формою суб'єкти малого підприємництва поділяються на фізичних та юридичних осіб. Фізична особа-суб'єкт підприємницької діяльності (ФОП), або як її частіше називають в Україні, фізична особа-підприємець - це особа, яка здійснює підприємницьку діяльність без створення юридичної особи. Це одна з найпростіших та найпоширеніших форм ведення бізнесу в Україні.

Юридичні особи - суб'єкти малого підприємництва в Україні - це компанії, які зареєстровані як окремі юридичні особи і відповідають певним

критеріям щодо кількості працівників, річного доходу та вартості активів. На відміну від фізичних осіб-підприємців (ФОП), юридичні особи мають окремий від засновників майновий статус і несуть обмежену відповідальність.

Таблиця 1.1

Класифікація малих форм підприємництва

Класифікаційна ознака	Види малих форм підприємництва
Організаційно правова форма	Фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності
	Юридичні особи
За галузевою ознакою	Сільськогосподарські
	Промислові
	Торговельні
	Сфери послуг
	Транспортні та логістичні
	Інформаційно-технологічні
	Будівельні
За чисельністю працівників та обсягом доходу	Інші
	Мікропідприємства
За формою власності	Малі підприємства
	Приватні
	Колективні
	Комунальні
	Змішані
За ступенем інноваційності	Спільні
	Традиційні
За територіальним розташуванням	Інноваційні
	Урбаністичні
	Сільські

*Джерело: побудовано за даними [18; 60]

Крім цього, малі форми підприємництва можна класифікувати за галузевою ознакою, за чисельністю працівників та обсягом доходу, за формою власності, за ступенем інноваційності, за територіальним розташуванням та іншими класифікаційними ознаками.

Слід зауважити, що в різних країнах використовують відмінні підходи та критерії для класифікації підприємств за розміром.

Зокрема, у Сполучених Штатах Америки розподіл підприємств до категорії малих та середніх здійснюється в межах федеральних програм із урахуванням стандартної промислової класифікації, яка встановлює кількісні показники у різних секторах економіки. На основі цієї класифікації підприємства отримують можливість брати участь у програмах державної підтримки.

У Європейському Союзі використовуються такі індикатори як кількість працівників, фінансові результати діяльності, рівень автономності та незалежності підприємства. Крім того, за кордоном у процесі класифікації враховують додаткові ознаки, а саме: належність до певної галузі, стадію розвитку, характерні проблеми, а також географічний масштаб діяльності [36].

У табл. 1.2 наведено критерії класифікації малих підприємств в Україні та ЄС.

Таблиця 1.2

Критерії класифікації малих підприємств в Україні та ЄС*

Критерій	Україна (відповідно до Закону України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні»)	Європейський Союз (Рекомендація 2003/361/ЄС)
Кількість працівників	до 50 осіб	до 50 осіб
Річний дохід (виручка)	до 10 млн євро (еквівалент у гривні)	до 10 млн євро
Активи (для повної оцінки)	необов'язковий критерій	до 10 млн євро
Незалежність підприємства	має бути зареєстроване як окрема юридична особа	не більше ніж 25% капіталу належить іншим підприємствам
Сільськогосподарська спеціалізація (додатково)	площа землі до 100 га**	враховується, але без фіксованих нормативів

*Джерело: побудовано за даними [20; 58];

**критерій застосовується при наданні підтримки фермерським господарствам і участі у державних/міжнародних програмах

Потрібно також зазначити, що критерії віднесення підприємств до малих, залежать від цілей аналізу:

- для статистичних оцінок;
- для отримання державної підтримки;
- для податкового регулювання.

Критерії віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до малих поділяють на якісні та кількісні, рис.1.1.

Рис. 1.1. Критерії віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до малих з урахуванням їх функціональної ролі в ринковій економіці*

*Джерело: побудовано за даними [36]

Недоліком кількісних критеріїв виступає їх абсолютність та відсутність наукового обґрунтування для їх застосування, проте зручність їхнього використання є значною перевагою, на відміну від якісних критеріїв. Останні

характеризуються суб'єктивністю, тобто неможливістю їх практичного застосування.

Доповнення кількісних критеріїв якісними дозволяє більш повно охарактеризувати суб'єкти підприємницької діяльності та визначити їхні характерні риси та особливості.

Найбільш поширеною є практика віднесення до малих, суб'єктів підприємницької діяльності за чисельністю працівників, оскільки на цей критерій не впливають інфляційні процеси. Проте, згаданий критерій не може об'єктивно відображати розмір суб'єкта підприємницької діяльності, оскільки кількість працівників не є однаково значущою для різних секторів економіки. Наприклад, високотехнологічні галузі можуть не потребувати значної кількості найманих працівників, але мати при цьому значні обсяги доходу. Тому, критерій «чисельність працюючих» використовується в комплексі з критерієм «дохід від будь-яких видів діяльності за рік».

Зокрема, відповідно до Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [18] визначено згадані критерії віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до малих та суб'єктів мікропідприємництва, табл. 1.3.

Таблиця 1.3

Критерії віднесення суб'єктів підприємницької діяльності до малих та суб'єктів мікропідприємництва*

Види	Середня кількість працюючих за рік, осіб		Дохід від будь-яких видів діяльності за рік, млн. євро**	
	Фізичні особи	Юридичні особи	Фізичні особи	Юридичні особи
Суб'єкти малого підприємництва	>50	>50	>10	>10
Суб'єкти мікропідприємництва	>10	>10	>2	>2

* Джерело: побудовано за даними [18]

** за середньорічним курсом Національного банку України

Отже, на основі вивчення літературних джерел, до ключових характеристик малого підприємництва можна віднести:

- невеликий масштаб діяльності, що характеризується обмеженою чисельністю найманих працівників та невеликим обсягом річного доходу;
- обмежені ресурси, а саме: відносно незначний обсяг стартового та обігового капіталу та залежність від зовнішніх джерел фінансування;
- проста організаційна структура, де власник одночасно виконує функції керівника та менеджера;
- підвищена мобільність і адаптивність, тобто здатність швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища;
- орієнтація на вузькі ринкові ніші, що полягає в обслуговуванні локальних ринків, роботі у сфері послуг, або аграрному секторі;
- підприємницький ризик, оскільки власники несуть особисту відповідальність;
- інноваційність і креативність, що пов'язано з прагненням власників до постійного вдосконалення товарів та послуг;
- соціальна роль, що полягає у забезпеченні зайнятості населення, формуванні середнього класу та розвитку місцевої економіки.

1.2. Роль малого підприємництва в аграрному секторі економіки

У аграрному секторі підприємницька діяльність здійснюється відповідно до загальних засад підприємництва, однак має низку специфічних особливостей. Зокрема, вона орієнтована не лише на досягнення економічних результатів, а й на раціональне використання природних ресурсів та біологічних характеристик рослин і тварин. У своїй діяльності аграрні підприємці стикаються з такими чинниками як природно-кліматичні умови, родючість ґрунтів, біологічні цикли розвитку живих організмів. Це зумовлює необхідність розробки й застосування технологій, що враховують природні та біологічні закономірності [46].

Сезонний характер аграрного виробництва істотно впливає на ефективність використання виробничих факторів, обмежуючи строки їх залучення та уповільнюючи обіг виробничих ресурсів. Це, у свою чергу, зумовлює специфіку формування доходів аграрних підприємств, яка полягає в нерівномірному надходженні виручки від реалізації продукції протягом виробничого циклу. У зв'язку з цим підприємницька діяльність у сільському господарстві потребує глибоких знань щодо оптимального поєднання галузей рослинництва і тваринництва для забезпечення стабільності фінансових результатів [28].

Мале підприємництво відіграє важливу роль у розвитку аграрного сектору економіки, забезпечуючи його гнучкість, адаптивність та здатність оперативно реагувати на зміни ринкового середовища.

Г. Батюк та Н. Ціцька дають визначення малим формам господарювання як суб'єктам господарської діяльності невеликих розмірів, або з невеликими обсягами виробництва продукції певного виду чи способом їх діяльності з певними правилами організації та взаємовідносин, які працюють з вигодою для себе з метою отримання прибутку. Малими формами господарювання в сільському господарстві є господарська діяльність невеликих обсягів селянином для отримання власної вигоди і задоволення потреби у продуктах харчування [4].

Т.Юрко на основі дослідження сучасних економічних літературних джерел робить висновки про існування чотирьох концептуальних підходів до розуміння сутності малого підприємництва: 1) мале підприємництво як сектор економіки; 2) мале підприємництво як вид економічної діяльності; 3) мале підприємництво як система економічних відносин; 4) мале підприємництво як сектора економіки та вид економічної діяльності. Автор також дає визначення малого підприємництва як економічної категорії та зазначає, що «мале підприємництво» є системою суспільних відносин щодо забезпечення соціальної та політичної стабільності в країні, що виникають стосовно самостійної та високоризикової діяльності малих підприємств [77].

Є.О Ланченко та В.М Івченко, з урахуванням подібності за обсягами виробництва, кількістю зайнятих працівників, площею сільськогосподарських угідь, рівнем доходів та стандартними підходами до ведення бізнесу, до малих форм господарювання в аграрному секторі економіки відносять:

- малі сільськогосподарські підприємства;
- фермерські господарства;
- сільські домогосподарства [37].

Мале підприємництво відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої стабільності країни, а саме:

1. Основним виробником сільськогосподарської продукції в Україні виступають малі аграрні підприємства. Саме вони забезпечують більшу частину базових продуктів харчування – зернових і олійних культур, овочів, фруктів, м'яса, молока та продуктів їхньої переробки. Згідно з аналітичними даними Міністерства аграрної політики та продовольства України, у 2023 р. фермерські господарства виробили приблизно 35% зернових та зернобобових культур, понад 50% овочів, а також суттєву частку іншої стратегічно важливої продукції.

Водночас, окрім значних обсягів виробництва, важливу роль відіграє і якість продукції: малі виробники дедалі частіше стають основними постачальниками нішевої та органічної продукції, яка відповідає зростаючому попиту на здорове й екологічно безпечне харчування. Наукові дослідження свідчать, що саме фермерські господарства формують основу сегмента органічної продукції, виступаючи початковою ланкою в ланцюгу «від поля до столу» [67]. Їхня продуктивність та ефективність напряду впливають на продовольче забезпечення внутрішнього ринку та різноманітність асортименту продукції для споживача.

2. Розвинена мережа малих агровиробників сприяє децентралізації сільськогосподарського виробництва, що підвищує його стійкість до зовнішніх викликів. На відміну від великих агрохолдингів, які часто більш

уразливі до глобальних змін – таких як порушення логістики, коливання світових цін, фітосанітарних загроз – малі фермерські господарства формують гнучкішу й витривалішу систему продовольчого забезпечення.

Досвід кризових ситуацій, зокрема на початку повномасштабного вторгнення, показав, що саме широке представлення малих виробників в Україні дозволило оперативно відновити постачання продуктів у багатьох регіонах, де великі підприємства втратили спроможність діяти через руйнування інфраструктури або окупацію. Наукові дослідження підтверджують: висока концентрація виробництва посилює системні ризики для продовольчої безпеки, тоді як децентралізована структура з участю численних малих господарств забезпечує вищу адаптивність і здатність швидше реагувати на кризи [44].

3. Сільське підприємництво відіграє важливу роль у забезпеченні зайнятості на селі, виступаючи ключовим джерелом робочих місць. За оцінками експертів, близько 14% працездатного населення України залучено до сільськогосподарського виробництва, причому значна їх частка працює в малих підприємствах. Дослідження підтверджують, що одне робоче місце у цій сфері створює додаткову зайнятість у суміжних секторах – переробці, логістиці, обслуговуванні – формуючи потужний мультиплікативний ефект для економіки сільських територій.

Зростання доходів в сільському господарстві сприяє підвищенню купівельної спроможності населення, активізує розвиток місцевої інфраструктури – торгівлі, сфери послуг – та знижує рівень соціальної напруги. Наукові дослідження демонструють чіткий зв'язок між розвитком малого аграрного бізнесу та рівнем добробуту громад: у регіонах із сильним підприємницьким середовищем спостерігається помітно нижчий рівень відтоку молоді [25].

4. Невеликі фермерські господарства відіграють важливу роль у збереженні унікальних сортів сільськогосподарських культур та порід тварин, тим самим підтримуючи агробіологічне різноманіття. За

статистичними даними, понад 60% генетичних ресурсів рослин в Україні зосереджено саме в малих фермерських господарствах. Це відіграє ключову роль у здатності агросектору адаптуватися до кліматичних змін і нових викликів, адже широкий генетичний фонд забезпечує вищу стійкість до хвороб, шкідників і несприятливих умов.

Окрім цього, фермери часто застосовують традиційні, екологічно безпечні методи ведення господарства, що сприяє виробництву якісної продукції та збереженню довкілля. Такі практики підтримують довгострокову екологічну рівновагу і сприяють сталому розвитку аграрної галузі, зберігаючи природні ресурси для майбутніх поколінь [47].

5. Завдяки скороченим логістичним ланцюгам, малі сільськогосподарські підприємства здатні швидко та ефективно доставляти свіжу, якісну продукцію до споживачів. Дослідження споживчих уподобань свідчать про стабільне зростання попиту на фермерські продукти: понад 70% мешканців міст готові платити більше за локальні та свіжі харчі. Це безпосередньо впливає на покращення здоров'я населення, адже щойно зібрані продукти зберігають більше корисних речовин.

Крім того, розвиток локальних продовольчих систем, в основі яких малі сільськогосподарські товаровиробники, зменшує залежність від довготривалих і складних логістичних ланцюгів. Це підвищує стійкість національної продовольчої системи до зовнішніх викликів і збоїв, сприяючи більшій безпеці, стабільності та самодостатності у постачанні харчових продуктів [47].

6. Попри обмежені, ресурси сільські підприємці часто вирізняються високим рівнем інноваційності та здатністю швидко адаптуватися до новітніх технологій та змін ринкової кон'юнктури. За результатами наукових досліджень, саме малі фермерські господарства активно впроваджують енергоефективні рішення та сучасні технології точного землеробства.

Їхня організаційна гнучкість дозволяє оперативно реагувати на зміни в споживчих смаках і освоювати нові напрямки діяльності – такі як агротуризм

чи переробка власної продукції. Це сприяє диверсифікації сільського господарства, створюючи додаткові джерела доходу та забезпечуючи стійкий розвиток сільських громад [65].

1.3. Види малих форм підприємництва в сільському господарстві та механізм їх державної підтримки

Ключовими учасниками розвитку сільських територій виступають малі форми підприємництва. Вони забезпечують зайнятість населення, продовольчу безпеку та сталий розвиток сільського господарства. Види малих форм підприємництва в сільському господарстві наведено в табл. 1.4.

Таблиця 1.4

Види малих форм підприємництва в сільському господарстві*

Вид малих форм підприємництва	Характеристика
1. Фермерські господарства	Основна організаційна форма малого аграрного бізнесу, що базується на сімейній праці; спеціалізується на вирощуванні с/г продукції або тваринництві.
2. Особисті селянські господарства (ОСГ)	Господарства громадян, які ведуть виробництво продукції без створення юридичної особи, переважно для власного споживання, частково – для продажу.
3. Сімейні фермерські господарства	Форма фермерства, що ґрунтується на праці членів однієї родини.
4. Сільськогосподарські кооперативи	Добровільні об'єднання дрібних виробників для спільного користування технікою, збуту продукції, постачання ресурсів.
5. Малі агропідприємства (юридичні особи)	Юридично зареєстровані підприємства з невеликими обсягами виробництва згідно з критеріями (кількість працівників, дохід).
6. Сільськогосподарські стартапи	Інноваційні ініціативи, часто з використанням цифрових технологій, що створюються малими командами чи підприємцями.

*Джерело: побудовано за даними [17; 18; 22; 23; 55]

Фермерським господарством, відповідно до Закону «Про фермерське господарство», визначено форму підприємницької діяльності громадян, що виробляють товарну сільськогосподарську продукцію, здійснюють її

переробку та реалізацію, маючи мету отримати прибуток на земельних ділянках, що були надані їм у власність чи користування, в тому числі на умовах оренди, щоб вести фермерське господарство, товарне сільськогосподарське виробництво, особисте селянське господарство [23].

Фермерське господарство, що зареєстроване у формі юридичної особи, може набувати статусу сімейного фермерського господарства, за умови що його підприємницька діяльність здійснюється виключно з використанням праці членів однієї сім'ї.

У разі функціонування фермерського господарства без статусу юридичної особи, його організація здійснюється на підставі підприємницької діяльності фізичної особи – підприємця. Такий суб'єкт також може мати статус сімейного фермерського господарства, якщо у його діяльності використовується праця членів його сім'ї. Особливості створення та функціонування сімейних фермерських господарств без статусу юридичної особи регламентуються положеннями статті 8¹ Закону «Про фермерське господарство» [23].

Новостворені фермерські господарства у перші три роки після їх створення, фермерські господарства з відокремленими фермерськими садибами, сімейні фермерські господарства, фермерські господарства, які розташовані у гірських зонах та на поліських територіях, що визначені Кабінетом Міністрів України, мають право на допомогу з державного бюджету.

Сімейні фермерські господарства, крім цього, мають право на додаткову державну підтримку відповідно до Закону "Про державну підтримку сільського господарства України", в т.ч. на сплату єдиного соціального внеску [16].

Якщо вік голови фермерського господарства не перевищує 35 років, він має право на грошову допомогу за кошти державного бюджету в розмірі, що затверджений Кабінетом Міністрів України.

Допомога надається Українським державним фондом підтримки фермерських господарств для провадження виробничої діяльності та для диверсифікації виробництва.. Фонд реалізує державну політику спрямовану на фінансову підтримку становлення та розвитку фермерських господарств [23].

Особистим селянським господарством виступає господарська діяльність, що не передбачає створення юридичної особи фізичними особами індивідуально чи особами, що мають сімейні або родинні відносини та спільно проживають. Ця діяльність здійснюється для задоволення особистих потреб через виробництво, переробку, споживання с/г продукції, реалізацію її надлишків, надання послуг шляхом використання майна згаданого господарства, у т. ч. для сільського зеленого туризму [17].

Земельні ділянки площею не більше 2,0 гектарів, надані фізичним особам у власність або користування відповідно до законодавства, використовуються для ведення особистого селянського господарства.

Державна підтримка особистим селянським господарствам може надаватися у відповідності з загальнодержавними та регіональними програмами за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів.

Сільськогосподарським кооперативом виступає юридична особа, що створюється фізичними або юридичними особами, що виробляють сільськогосподарську продукцію, та виявили бажання добровільно об'єднатися з метою провадження спільно господарської чи іншої діяльності для задоволення їх економічних, соціальних чи інших потреб [22].

До основних напрямів діяльності сільськогосподарського кооперативу належать: виробництво, переробка, заготівля, закупівля, зберігання, реалізація сільськогосподарської продукції, забезпечення постачання виробничих засобів та матеріально-технічних ресурсів, а також надання різноманітних сервісних послуг членам кооперативу. Зокрема, це можуть бути технологічні, транспортні, меліоративні, ремонтні, будівельні послуги,

ветеринарне обслуговування, племінна робота, ведення бухгалтерського обліку та аудит, науково-консультаційне обслуговування.

Основною метою державної політики у сфері підтримки сільськогосподарської кооперації є забезпечення належних умов для формування, функціонування та сталого розвитку сільськогосподарських кооперативів та їх об'єднань. Це досягається шляхом реалізації ефективної податкової, фінансово-кредитної та інвестиційної політики, спрямованої на стимулювання їхньої діяльності.

Сільськогосподарський кооператив, а також сільськогосподарські товаровиробники, які є його членами, мають право на одержання державної підтримки відповідно до Закону України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою"[19].

Державна підтримка малих сільськогосподарських підприємств є важливою складовою аграрної політики України, що спрямована на забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності фермерських та інших малих форм господарювання, збереження продовольчої безпеки та стимулювання зайнятості населення.

Державна політика у сфері підтримки малих сільськогосподарських підприємств формується відповідно до Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року [56] та спрямована на розбудову ефективної, інноваційної та соціально орієнтованої моделі сільського господарства.

Сільськогосподарські стартапи – це інноваційні підприємницькі ініціативи, що орієнтовані на впровадження новітніх технологій, продуктів і рішень у сфері агровиробництва, логістики, цифровізації, ресурсозбереження, переробки тощо. В умовах трансформації аграрного сектору України державна політика все більше фокусується на стимулюванні розвитку саме таких новаторських проектів, табл. 1.5.

Таблиця 1.5

Основні форми державної підтримки сільськогосподарських стартапів*

Форма підтримки	Зміст
1. Фінансування через державні програми	Надання цільових грантів і компенсацій.
2. Податкові пільги	Можливість спрощеного оподаткування, звільнення від ПДВ на окремі види техніки чи інноваційних продуктів.
3. Доступ до Державного аграрного реєстру (ДАР)	Можливість реєстрації в ДАР з метою отримання інформації щодо програм підтримки, подачі заявок на гранти, ведення електронної звітності.
4. Створення інкубаторів та акселераторів	Ініціатива за участю державних установ та міжнародних партнерів (USAID, GIZ, ЄБРР), що передбачає менторство, навчання, підтримку у виході на ринок та доступі до фінансування.
5. Дорадчі служби та освітні програми	Проведення тренінгів, консультацій та курсів для підвищення компетентностей у сфері агробізнесу, бізнес-планування, цифрових технологій.
6. Створення Фонду розвитку підприємництва	Через програми підтримки забезпечується пільгове кредитування інноваційних агропроектів.
7. Міжнародна технічна допомога	Можливість участі у проектах міжнародних організацій, що фінансують агростартапи (USAID «АГРО», «ReThink», «Chemonics»).

*Джерело: побудовано за даними [2; 13; 14; 52; 63; 69; 72; 78]

На основі опрацювання нормативно-правової бази та наявних програм та ініціатив, було згруповано в табл. 1.6 основні напрями державної підтримки малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України.

Основними напрямими державної підтримки малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України є фінансова підтримка, кредитно-гарантійна, податкова, інституційна, інвестиційна, підтримка кооперації та цифрова підтримка.

Фінансова підтримка – це надання коштів або інших фінансових ресурсів суб'єктам господарювання з метою їхнього розвитку, стабілізації або реалізації певних завдань. Кредитно-гарантійна – це сукупність заходів, спрямованих на полегшення доступу суб'єктів підприємницької діяльності до кредитних ресурсів шляхом надання гарантій за їхніми позиками. Податкова – це сукупність заходів, що здійснюються державою через податкову систему з метою стимулювання або допомоги певним суб'єктам економічної діяльності. Інституційна – це надання допомоги та ресурсів, спрямованих на

зміцнення організаційної спроможності та стабільності певної установи, організації чи системи. Інвестиційна – це сукупність заходів, що мають на меті заохочення та сприяння інвестиційній діяльності. Підтримка кооперації – це сукупність заходів, спрямованих на стимулювання створення, розвитку та функціонування кооперативів. Цифрова підтримка – це надання допомоги та ресурсів, що базуються на використанні цифрових технологій, інструментів та платформ для досягнення певних цілей.

Таблиця 1.6

Основні напрями державної підтримки малих форм підприємництва в аграрному секторі економіки України

Напрямок підтримки	Форма реалізації	Програма / Нормативна база
1. Фінансова підтримка	- Бюджетні дотації на гектар посівів, голову худоби; - Компенсація частини вартості техніки, обладнання, насіння.	Постанова КМУ №107 від 07.02.2018 р.
2. Кредитно-гарантійна	- Надання пільгових кредитів через уповноважені банки; - Державні гарантії через Фонд часткового гарантування кредитів фермерським господарствам.	Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві».
3. Податкова підтримка	- Застосування спрощеної системи оподаткування; - Пільги на сплату земельного податку для новостворених фермерських господарств.	- Податковий кодекс України, ст. 291 -293; - Закон України «Про фермерське господарство».
4. Інституційна підтримка	- Розвиток дорадчих служб; - Навчальні програми та консультаційні послуги.	- Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність»; - Програма ЄС EU4Business.
5. Інвестиційна підтримка	- Співфінансування проектів з переробки та зберігання продукції; - Підтримка в межах державних та міжнародних програм.	- Програма Світового банку на 2023 – 2025 рр.; - Програма FAO/UNDP для с/г стартапів та малого бізнесу.
6. Підтримка кооперації	- Фінансова підтримка с/г кооперативів; - Консультації та пільги на стартовий капітал для членів кооперативів.	Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію»
7. Цифрова підтримка	- Реєстрація в Державному аграрному реєстрі (ДАР); - Електронні послуги: заяви на дотації, кредити, консультації.	- Постанова КМУ №1051 від 11.10.2021 р.; - Платформа ДАР, https://www.dar.gov.ua/ .

*Джерело: побудовано за даними [21; 22; 23; 24; 48; 49; 50; 51; 53; 54; 73]

У табл. 1.7 наведено основні програми та ініціативи державної підтримки.

Таблиця 1.7

Основні програми та ініціативи державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників

Назва програми / ініціативи	Основні можливості	Цільова аудиторія	Хто реалізує
1. Гранти «Робота» від Мінагрополітики	Гранти на: - створення саду (до 400 тис. грн/га); - теплиці (до 7 млн грн); - мікропідприємництво (до 250 тис. грн).	ФОП, малі фермери, кооперативи	Мінагрополітики, Дія
2. Державний аграрний реєстр (ДАР)	Цифрова платформа: - доступ до фінансових програм; - подання заявок онлайн.	ФОП, фермерські господарства, агростартапи.	Мінагрополітики
3. Програма USAID «АГРО»	- Гранти, навчання, бізнес-консультування, підтримка логістики та інновацій.	Стартапи, кооперативи, МСП у сільському господарстві.	USAID
4. Проєкт «ReThink» (Швейцарія, GIZ)	- Підтримка сталих рішень для водних, ґрунтових і екосистем.	Екостартапи в агросфері.	GIZ, Швейцарська агенція розвитку
5. Фонд розвитку підприємництва (ФРП)	- Пільгове кредитування через банки-партнери під 5 – 9% річних.	Мікро- і малий бізнес.	Мінекономіки, банки
6. Аграрні акселератори (Agrohub, Radar Tech)	- Менторство, доступ до інвесторів, IT-рішення в агросфері.	IT-стартапи, інноватори в АПК.	Приватні фонди, агрокомпанії.
7. Гранти від ЄБРР та FAO	- Співфінансування інноваційних проєктів у ланцюгу створення вартості.	МСП у харчовій промисловості та агросекторі.	ЄБРР, FAO
8. Проєкт «Сімейні ферми» (за підтримки GIZ)	- Субсидії, підтримка з юридичної реєстрації, дорадча допомога.	Сімейні ферми, початківці.	GIZ, Уряд Німеччини
9. Кредити 5–7–9%	Пільгові кредити до 1 млн грн на розвиток бізнесу.	Малі агропідприємства, ФОП.	Мінекономіки, банки

*Джерело: побудовано за даними [2; 13; 14; 52; 63; 69; 72]

Узагальнення наявних форм державної підтримки малих форм господарювання в аграрному секторі економіки України дає змогу визначити ключові пріоритети реалізації державної аграрної політики в цьому напрямі.

Зокрема, заходи підтримки орієнтовані на активізацію інвестиційної діяльності в аграрному секторі, створення сприятливого середовища для розвитку малого підприємництва, підвищення його конкурентоспроможності в умовах ринкової економіки та інтеграційних процесів. Водночас державна підтримка виконує важливу соціальну функцію, сприяючи стабільному функціонуванню малих форм господарювання та забезпеченню сталого розвитку сільських територій через підвищення рівня зайнятості, покращення добробуту сільського населення і зміцнення економічної самодостатності регіонів.

Висновки до розділу 1

На основі проведеного дослідження в розділі 1 було зроблено такі висновки:

1. Підприємництво – це соціально-економічна категорія, що відображає систему відносин між суб'єктами господарювання у процесі реалізації підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

2. До ключових характеристик малого підприємництва можна віднести: невеликий масштаб діяльності, що характеризується обмеженою чисельністю найманих працівників та невеликим обсягом річного доходу; обмежені ресурси; проста організаційна структура, де власник одночасно виконує функції керівника та менеджера; підвищена мобільність і адаптивність; орієнтація на вузькі ринкові ніші; підприємницький ризик; інноваційність і креативність; соціальна роль.

3. До малих форм підприємництва в сільському господарстві можна віднести: фермерські господарства, особисті селянські господарства, сімейні фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, малі аграрні підприємства, сільськогосподарські стартапи.

РОЗДІЛ 2
СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ
ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ
УКРАЇНИ

2.1. Динаміка розвитку малих форм підприємництва

У сільському господарстві України найбільшу питому вагу займають малі підприємства. У 2024 р. їх налічувалось 32754 одиниці, а їх частка становила 95,9% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств. Другу позицію займали середні підприємства, а третю – великі. Середніх підприємств налічувалось – 1340 од. (3,9%), а великих – 51 одиниця (0,1%). Серед малих підприємств мікропідприємства становили у 2024 р. 83,3%, а їх кількість – 28451 од. Кількість мікропідприємств, порівняно з 2020 р., скоротилась на 30,4%. У 2024 р. зменшилась також кількість малих підприємств на 28,6% та середніх – на 26,6% порівняно з 2020 р., але збільшилась кількість великих на 41,7%, що пояснюється військовими діями на території країни, які негативно вплинули на малі та середні підприємства, табл. 2.1.

Таблиця 2.1

Кількість діючих в сільському господарстві України великих, середніх, малих та мікропідприємств, одиниць*

Вид підприємства	2020 р.		2021 р.		2022 р.		2023 р.		2024 р.	
	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%	од.	%
Великі	36	0,1	49	0,1	39	0,1	38	0,1	51	0,1
Середні	1827	3,8	1790	3,9	1480	4,7	1398	3,5	1340	3,9
Малі, в т.ч.:	45889	96,1	44231	96,0	30221	95,2	38192	96,4	32754	95,9
Мікро підприємства	40885	89,1	39044	88,3	25627	84,8	33883	85,5	28451	83,3
Усього	47752	100	46070	100	31740	100	39628	100	34145	100

*Джерело: побудовано за даними [33]

На основі наведених даних щодо кількості діючих малих підприємств в сільському господарстві України протягом 2010 – 2024 рр., рис. 2.1, можна зробити висновок, що:

- у період з 2010 по 2021 р. спостерігалася відносна стабільність кількості малих сільськогосподарських підприємств з незначними коливаннями;

- найвищу кількість малих сільськогосподарських підприємств було зафіксовано у 2018 р. (46647 одиниць);

- значне зменшення їх кількості відбулося в 2011 р. (падіння на понад 8 тис. одиниць порівняно з попереднім роком);

- особливо різке скорочення на 31,7% до 30221 одиниць відбулося у 2022 р. порівняно з попереднім роком, що пов'язано з воєнними діями, економічною нестабільністю та втратою інфраструктури;

- у 2023 р. кількість малих підприємств дещо зросла на 26,4% до 38192 одиниці, що може свідчити про поступову адаптацію галузі до нових умов, проте у 2024 р. знову фіксується спад на 14%, що вказує на нестійкість відновлення.

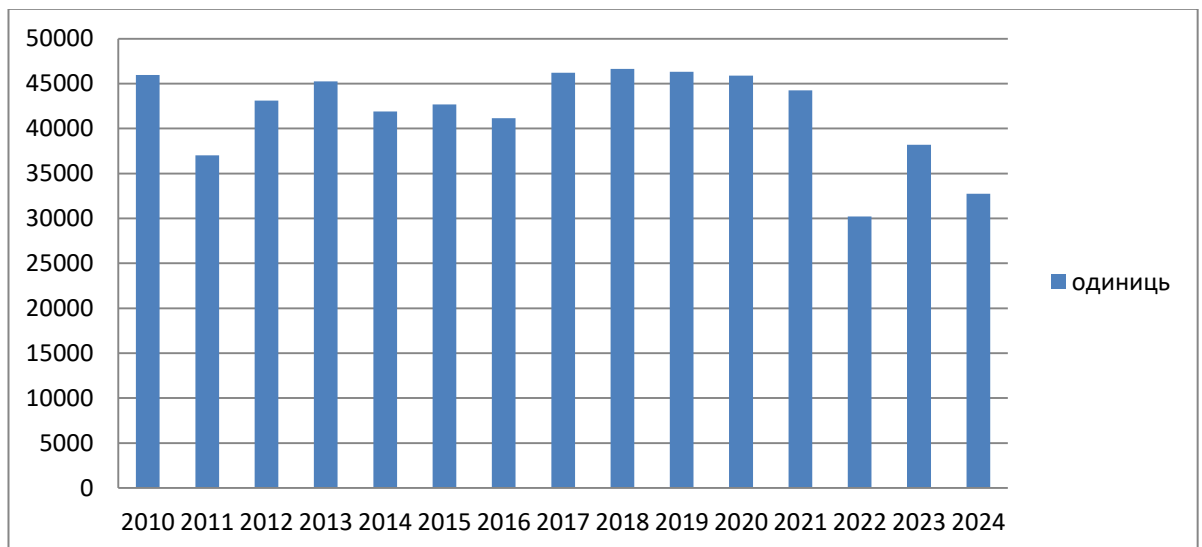

Рис. 2.1. Кількість діючих малих підприємств в сільському господарстві України протягом 2010 – 2024 рр., одиниць

*Джерело: побудовано за даними [33]

Отже, рис. 2.1 наочно ілюструє як вплив зовнішніх чинників (економічних криз, війни), так і важливість політичної стабільності та підтримки малого бізнесу для сталого функціонування сільського господарства.

Аналіз кількості діючих малих підприємств в сільському господарстві України за видами діяльності показав, що найбільше скорочення (на 74% у 2024 р. порівняно з 2020 р.) малих підприємств відбулося в господарській діяльності, пов'язаній з вирощуванням рису. В цій сфері у 2024 р. працювало лише 6 суб'єктів малого підприємництва – юридичних осіб, табл. 2.2.

Таблиця 2.2

Кількість діючих малих підприємств в сільському господарстві України за видами діяльності протягом 2020 – 2024 рр., одиниць*

Показник	2020 р.	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2020 р., %
1. Вирощування однорічних і дворічних культур, в т.ч.:	40186	38581	26331	33471	28452	70,8
- зернових (крім рису), бобових і насіння олійних культур;	39152	37576	25756	32733	27819	71,1
- рису;	23	19	7	13	6	26,0
- овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів.	789	776	443	566	482	61,1
2. Вирощування багаторічних культур	1382	1381	962	1175	1108	80,1
3. Відтворення рослин	150	149	103	124	121	80,7
4. Тваринництво	1893	1871	1281	1529	1396	73,7
5. Змішане сільське господарство	955	940	587	687	637	66,7
6. Допоміжна діяльність у сільському господарстві	914	902	679	839	754	89,9
Усього	45889	44231	30221	38192	32754	

*Джерело: побудовано за даними [33]

Зниження вирощування рису в Україні відбулося через анексію Криму та окупацію традиційних регіонів вирощування цієї культури [7].

Окупація частини Херсонської обл. призвела до скорочення кількості малих сільськогосподарських підприємств, що займались вирощуванням овочів та баштанних культур на 38,9% у 2024 р. порівняно з 2020 р.

Табл. 2.2 також показує, що у 2024 р. 86,9% малих підприємств в аграрному секторі займалися вирощуванням однорічних і дворічних культур, в т.ч. 97,8% з них – вирощували зернові (крім рису), бобові та насіння олійних культур. Тваринництвом займалися 4,3% малих підприємств, а вирощуванням багаторічних культур – 3,4%.

За даними Державної служби статистики України, у 2024 р. зросла кількість зареєстрованих фермерських господарств, рис. 2.2.

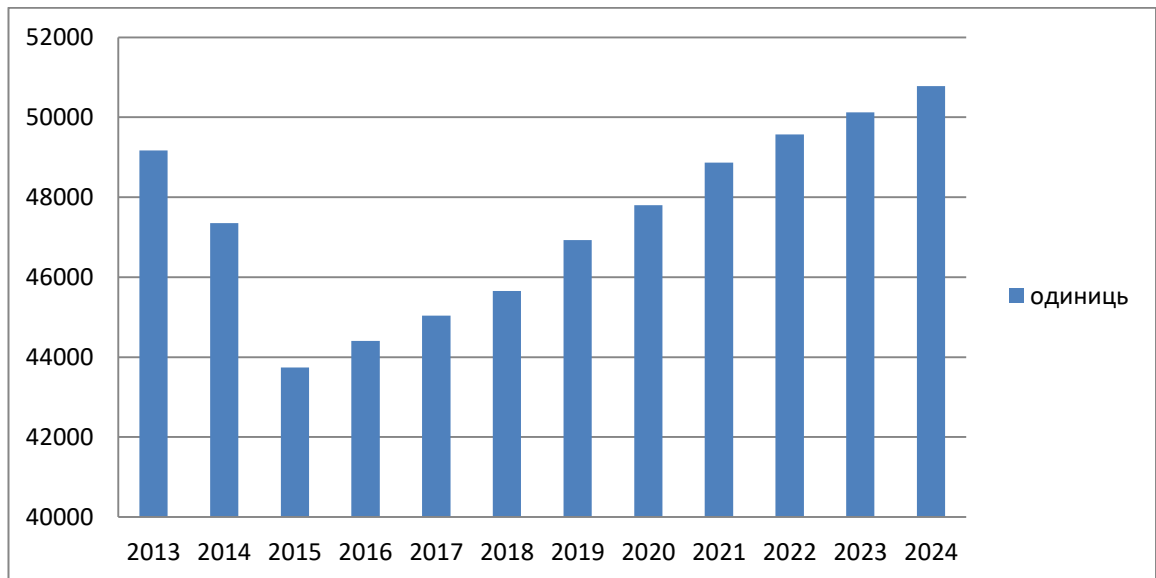

Рис. 2.2. Динаміка кількості зареєстрованих фермерських господарств в Україні за 2013 – 2024 рр., одиниць

*Джерело: побудовано за даними [32]

Зокрема, на основі аналізу рис. 2.2 можна зробити висновок, що у період з 2013 по 2024 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств збільшилась на понад 1600 одиниць. Початкове зниження у 2015 р. на 7,6%

змінилось зростанням. У 2024 р. кількість фермерських господарств досягла 50783 одиниці, що є найвищим показником за період. Послідовне зростання після 2016 р. може бути результатом державних програм підтримки фермерства, спрощення доступу до фінансування та підвищеного інтересу до аграрного бізнесу.

Сільськогосподарські кооперативи серед суб'єктів підприємницької діяльності - юридичних осіб займали незначну частку. Зокрема, у 2024 р. вони склали 0,15%, у 2023 – 0,06%, у 2021 - 2022 р. та 2013 р. – 0,16%.

Станом на 1 січня 2025 р. в Україні були зареєстровані 952 сільськогосподарські виробничі кооперативи та 1216 - сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи, рис. 2.3.

Проаналізувавши кількість сільськогосподарських кооперативів в Україні протягом 2013 – 2024 рр., було зроблено висновок, що сільськогосподарські виробничі кооперативи демонструють тенденцію до зниження, а кількість обслуговуючих зростає. Кількість сільськогосподарських виробничих кооперативи у 2024 р. порівняно з 2013 р. знизилась на 240 одиниць, а сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – зроста на 181 одиницю.

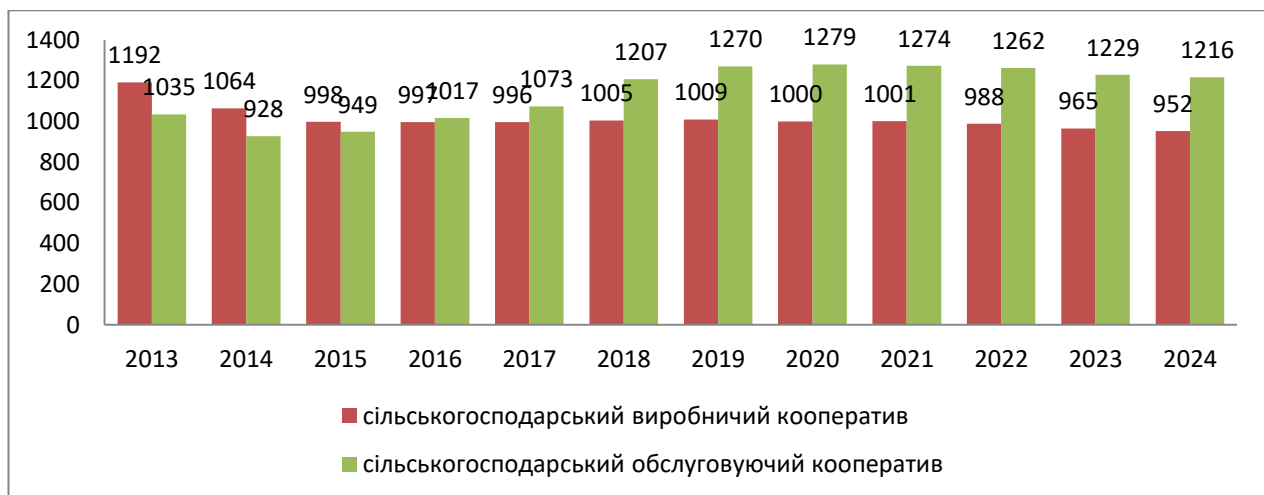

Рис. 2.3. Динаміка кількості зареєстрованих сільськогосподарських кооперативів в Україні, одиниць*

*Джерело: побудовано за даними [32]

Причинами збільшення кількості обслуговуючих кооперативів може бути: орієнтація кооперативів на надання послуг (збут продукції, постачання ресурсів, технічне обслуговування); спрощена модель взаємодії між членами; активні державні та міжнародні програми підтримки обслуговуючих кооперативів (заготівля молока чи плодово-овочевої продукції).

Така динаміка підкреслює зміну акцентів в сільському господарстві – від колективного виробництва до індивідуального з кооперацією у сфері послуг.

Упродовж 2022-2023 рр. на 22,2% спостерігалось зростання кількості зареєстрованих фізичних осіб – суб'єктів підприємницької (ФОП) діяльності в сільському господарстві України, табл. 2.3.

Найбільше ФОП зареєстровано у сфері вирощування зернових (крім рису), бобових та насіння олійних культур. Станом на 1 липня 2024 р. їх налічувалось 11582 одиниці, що становило 55,2% від загальної кількості та було на 24,4% більше, ніж в липні 2022 р.

Вирощування зернових (крім рису), бобових та насіння олійних культур займало найбільшу питому вагу в сільському господарстві у зв'язку з високою адаптивністю цих культур до ґрунтів та кліматичних умов та відносною простотою вирощування, попитом на цю продукцію на світовому ринку.

На другій позиції була допоміжна діяльність у рослинництві. В липні 2024 р. вона займала 15,2%, а цією діяльністю були зайняті 3142 ФОП, що на 10,6% більше, ніж в аналогічному періоді 2022 р.

Третю позицію за популярністю займав напрям вирощування овочевих, баштанних культур, коренеплодів та бульбоплодів. У цій сфері на липень 2024 р. було зареєстровано 1171 ФОП, що становило 5,7% та було більше на 26,2% , ніж в липні 2022 р.

Таблиця 2.3

Структура зареєстрованих в сільському господарстві України фізичних осіб – суб'єктів підприємницької діяльності за найбільш популярними видами економічної діяльності, %*

Вид діяльності	Станом на 1.07.2022 р.		Станом на 1.07.2023 р.		Станом на 1.07.2024 р.	
	одиниць	%	одиниць	%	одиниць	%
Усього, в т.ч.:	17181	100	18845	100	20611	100
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	9311	54,2	10190	54,1	11582	56,2
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	928	5,4	1060	5,6	1171	5,7
Вирощування інших однорічних і дворічних культур	268	1,6	308	1,6	343	1,6
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	187	1,1	193	1,0	207	1,0
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	385	2,2	467	2,4	534	2,5
Відтворення рослин	231	1,3	254	1,3	294	1,4
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	404	2,4	469	2,4	487	2,3
Розведення овець і кіз	98	0,6	96	0,5	122	0,6
Розведення свиней	524	3,0	547	2,9	617	2,9
Розведення свійської птиці	438	2,5	578	3,1	549	2,6
Розведення інших тварин	447	2,6	508	2,7	601	2,9
Змішане сільське господарство	458	2,7	519	2,8	550	2,6
Допоміжна діяльність у рослинництві	2842	16,5	2973	15,8	3142	15,2
Допоміжна діяльність у тваринництві	229	1,3	231	1,2	281	1,3
Післяурожайна діяльність	107	0,6	118	0,6	131	0,6

*Джерело: побудовано за даними [31]

Особисті селянські господарства є надзвичайно важливою складовою аграрного сектору та сільських територій України. Станом на 1 січня 2024 р. їх налічувалось 3845,3 тис. одиниць, а площа земельних ділянок, що перебувала у їхньому користуванні становила понад 6,06 млн. га, табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Розвиток особистих селянських господарств в Україні*

Показник	На 1.01.2021 р.	На 1.01.2022 р.	На 1.01.2023 р.	На 1.01.2024 р.
Кількість господарств, тис. од.	3954,8	3921,5	3853,2	3845,3
Площа земельних ділянок, тис. га, в т.ч.:	6125,7	6120,0	6021,4	6061,7
- для ведення особистого селянського господарства;	2517,7	2544,2	2513,4	2522,1
- для ведення товарного с/г виробництва	2772,6	2735,3	2675,2	2700,9
- узятих в оренду.	350,9	367,1	365,8	389,1

*Джерело: побудовано за даними [45]

Хоча кількість особистих селянських господарств поступово знижувалася (у 2024 р. – на 2,8% порівняно з 2021 р.), площа земельних ділянок у їхньому користуванні зростала. Станом на 1 січня 2024 р. на 40,3 тис. га збільшилась площа земельних ділянок у користуванні особистих селянських господарств порівняно з попереднім роком, що може свідчити про певну консолідацію, або розширення діяльності існуючих господарств.

2.2. Оцінка ефективності господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва

Ефективність господарської діяльності суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі економіки України має свої особливості та перебуває під впливом значної кількості чинників, які можна умовно поділити на кілька

великих груп: природно-кліматичні, економічні, технологічні, інституційні, соціальні та інфраструктурні.

Зокрема, урожайність, якість продукції та розмір доходу значною мірою залежать від погодних умов, що є неконтрольованим фактором та зумовлює високі ризики. Аграрний сектор також характеризується сезонністю, що впливає на рух грошових коштів та потребу в ресурсах. Ціни на аграрну продукцію можуть бути волатильними та залежати від світових ринків, внутрішньої кон'юнктури, експортних можливостей.

Запровадження сучасних технологій є ключем до підвищення продуктивності та конкурентоспроможності. Використання сучасної сільськогосподарської техніки, обладнання для переробки, автоматизованих систем керування здатні значно підвищувати ефективність господарської діяльності в аграрному секторі. Такі інституційні чинники як державна аграрна політика, законодавча база, державна підтримка, боротьба з корупцією формують «правила гри» в аграрному секторі, а якість інфраструктури безпосередньо впливає на логістику та доступ до ринків. Соціальні чинники впливають на людський капітал та умови життя на селі.

Малі підприємства в аграрному секторі України є важливою складовою економіки, забезпечуючи значні обсяги реалізації в рослинництві. Найбільше малих підприємств в сільському господарстві України протягом 2022 – 2024 рр. займалося вирощуванням зернових (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. У 2024 р. було реалізовано цієї продукції на суму 243469,4 млн. грн, що складало 88,4% від всієї реалізованої сільськогосподарської продукції, табл. 2.5.

Вся інша продукція займала протягом досліджуваного періоду незначну частку в реалізації. Зокрема, допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність займала 2,4% в обсязі реалізації, розведення свиней – 1,7%, розведення свійської птиці – 1,6%, вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів – 1,3%, змішане сільське

господарство та розведення великої рогатої худоби молочних порід – 1,2% ,
вирощування зерняткових і кісточкових фруктів – 0,9%.

Таблиця 2.5

Обсяг реалізованої продукції (наданих послуг) за видами економічної діяльності малими підприємствами в сільському господарстві України за 2022 – 2024 рр.*

Вид діяльності	2022 р.		2023 р.		2024 р.	
	млн. грн	%	млн. грн	%	млн. грн	%
Усього, в т.ч.:	253064,1	100	287814,4	100	275441,5	100
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	224195,6	88,6	252463,8	87,7	243469,4	88,4
Вирощування рису	-	-	-	-	400,4	0,1
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	2983,8	1,2	3712,5	1,3	3492,3	1,3
Вирощування прядивних культур	3,4	0,0	14,5	0,0	-	-
Вирощування інших однорічних і дворічних культур	-	0,0	387,1	0,1	308,9	0,1
Вирощування винограду	223,4	0,1	383,1	0,1	208,0	0,1
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	1569,9	0,6	1880,1	0,7	2349,0	0,9
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	1077,3	0,4	1524,6	0,5	1851,5	0,7
Вирощування пряних, ароматичних і лікарських культур	217,3	0,1	191,4	0,1	-	-
Вирощування інших багаторічних культур	22,0	0,0	-	-	-	-
Відтворення рослин	-	0,0	-	-	330,7	0,1
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	4404,8	1,7	3861,9	1,3	3287,7	1,2
Розведення іншої великої рогатої худоби	-	-	509,3	0,2	214,6	0,1
Розведення кіз та овець	73,0	0,0	-	-	-	-
Розведення свиней	4954,3	2,0	6414,1	2,2	4580,9	1,7
Розведення свійської птиці	3268,4	1,3	5810,0	2,0	4499,3	1,6
Розведення інших тварин	458,0	0,2	464,8	0,2	546,0	0,2
Змішане сільське господарство	3430,4	1,4	3332,4	1,2	3392,8	1,2
Допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	6182,5	2,4	6864,8	2,4	6510,0	2,4

*Джерело: побудовано за даними [42]

Відповідно до інформації Державної служби статистики України прибутковими у 2023 р. було 78,7% малих підприємств у сільському господарстві, а у 2024 р. – 84,3%. У 2024 р. кращі фінансові результати показали великі підприємства (90,2% - прибуткові) та середні (88,8% - прибуткових), табл. 2.6.

Таблиця 2.6

Фінансовий результат до оподаткування за видами економічної діяльності малих підприємств у сільському господарстві України за 2022 – 2024 рр., млн. грн*

Вид діяльності	2022 р.	2023 р.	2024 р.	Зміна 2024 р. до 2022 р., млн. грн.	
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	28955,4	23387,6	64142,1	35186,7	
Вирощування рису	27,8	20,3	54,3	26,5	
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	114,2	298,3	718,8	604,6	
Вирощування тютюну	-2,6	0,7	-3,3	-0,7	
Вирощування прядивних культур	-2,5	-0,2	-23,9	-21,4	
Вирощування інших однорічних і дворічних культур	-	59,6	48,6	56,0	115,6
Вирощування винограду	-71,6	-9,0	-23,6	48	
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	2,2	350,7	522,2	520	
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	-6,5	173,9	183,9	190,4	
Вирощування пряних, ароматичних і лікарських культур	-16,0	30,6	16,4	32,4	
Вирощування інших багаторічних культур	-1,0	-1,7	17,0	18	
Відтворення рослин	20,4	23,3	-5,2	-25,6	
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	555,8	457,0	707,6	151,8	
Розведення іншої великої рогатої худоби	48,8	36,8	9,6	-39,2	
Розведення коней	56,0	-0,9	-19,6	-75,6	
Розведення кіз та овець	-23,6	-41,3	-4,0	19,6	
Розведення свиней	-74,4	1020,4	221,3	295,7	
Розведення свійської птиці	-136,4	347,4	294,3	430,7	
Розведення інших тварин	-41,3	-26,3	37,3	78,6	
Змішане сільське господарство	-517,2	-119,1	859,3	1376,5	
Допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	-446,0	-666,9	237,8	683,8	

*Джерело: побудовано за даними [70-71]

Найвищий фінансовий результат малі підприємства отримували від вирощування зернових (крім рису), бобових і насіння олійних культур. У 2024 р. прибуток становив 64142,1 млн. грн та був вищим за 2022 р. на 35186,7 млн. грн. Збитковим у 2024 р. було вирощування тютюну, прядивних культур, відтворення рослин, розведення іншої великої рогатої худоби та коней. Покращились фінансові результати у 2024 р. порівняно з 2022 р. при вирощуванні рису.

Найбільш рентабельним, з рівнем рентабельності 20,5%, у 2023 р. було вирощування зерняткових і кісточкових фруктів, табл. 2.7.

Таблиця 2.7

Рівень рентабельності діяльності малих підприємств у сільському господарстві України за 2021 – 2023 рр., %*

Вид діяльності	2021 р.	2022 р.	2023 р.
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	42,3	15,6	9,5
Вирощування рису	13,2	18,0	11,9
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	-0,3	4,1	8,1
Вирощування тютюну	-31,3	-27,6	1,1
Вирощування прядивних культур	-5,2	-34,0	-1,8
Вирощування інших однорічних і дворічних культур	-5,3	-19,4	13,0
Вирощування винограду	19,7	-21,0	-1,9
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	24,6	0,0	20,5
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	22,0	-0,9	10,9
Вирощування пряних, ароматичних і лікарських культур	6,9	-7,2	17,1
Вирощування інших багаторічних культур	-7,1	-5,1	-4,5
Відтворення рослин	8,2	5,8	3,6
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	22,8	16,4	11,7
Розведення іншої великої рогатої худоби	27,3	15,2	7,2
Розведення коней	28,8	183,2	-1,6
Розведення кіз та овець	17,3	-25,0	-26,3
Розведення свиней	5,8	-1,6	17,1
Розведення свійської птиці	2,3	-4,6	5,1
Розведення інших тварин	2,6	-8,3	-5,6
Змішане сільське господарство	28,9	-14,0	-3,2
Допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	2,6	-7,3	-8,9

*Джерело: побудовано за даними [59]

На другому місці знаходилось вирощування прямих, ароматичних і лікарських культур, а також розведення свиней (рівень рентабельності 17,1%), а на третьому – вирощування інших однорічних і дворічних культур з рівнем рентабельності 13%.

Порівняно з 2021 р. значно погіршилися показники рентабельності за такими видами економічної діяльності як: вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур (рівень рентабельності знизився на 77,5%); вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників (рівень рентабельності знизився на 50,5%); розведення великої рогатої худоби молочних порід (рівень рентабельності знизився на 48,7%); розведення іншої великої рогатої худоби (рівень рентабельності знизився на 73,6%); розведення коней (з рентабельності 183,2% у 2022 р. цей вид діяльності став збитковим у 2023 р.).

Формування чистого прибутку (збитку) малих підприємств у сільському господарстві України є динамічним процесом, який в більшій мірі залежить від загальноекономічної ситуації в країні, світових цін на агропродукцію, державної політики та впливу повномасштабної війни.

У 2023 р. порівняно з 2021 р. цей показник знизився на 71,6%, табл. 2.8.

Таблиця 2.8

Формування чистого прибутку (збитку) малих підприємств у сільському господарстві України за 2021 – 2023 рр., млн. грн*

Показник	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2023 р. до 2021 р., %
1. Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	302079,6	231658,9	292126,0	-3,3
2. Інші операційні доходи	15692,2	12433,9	14706,8	-6,3
3. Інші доходи	4130,3	2809,7	4131,4	0,03
4. Разом чисті доходи	321908,9	246903,6	310967,3	-3,4
5. Операційні витрати	223399,3	202889,0	270795,3	21,2
6. Інші витрати	10064,0	15577,4	14743,7	46,5
7. Витрати усього	233762,9	218703,8	285948,4	22,3
8. з них собівартість реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг)	192425,0	164878,8	232441,8	20,8
9. Чистий прибуток (збиток)	88146,0	28199,7	25018,9	-71,6

*Джерело: побудовано за даними [74]

Зниження чистого прибутку відбулося за рахунок незначного скорочення чистого доходу від реалізації продукції та інших операційних доходів та значного зростання операційних витрат (на 21,2%) та інших витрат (46,5%). Собівартість реалізованої продукції у 2023 р. зросла на 20,8% порівняно з 2021 р., що можна пояснити значним зростанням цін на паливо, добрива, засоби захисту рослин, насіння корми, оплату праці найманих працівників. Це прямий наслідок інфляції, девальвації гривні та порушення логістичних ланцюгів.

Відповідно до рис. 2.4 можна помітити чітку тенденцію зростання витрати на виробництво продукції малих підприємств протягом 2012 – 2021 рр., що пояснюється інфляційними процесами в економіці, а також нарощуванням обсягу аграрного виробництва. У 2022 р., після початку повномасштабної війни, вперше спостерігалось скорочення витрат на 2,6% порівняно з попереднім, 2021 р.

Рис. 2.4. Витрати на виробництво продукції малих підприємств у сільському господарстві України, тис. грн.*

*Джерело: побудовано за даними [11]

Така ж тенденція зберігається щодо матеріальних витрат та витрат на оплату послуг, використаних у виробництві малих підприємств у сільському господарстві України, рис. 2.5.

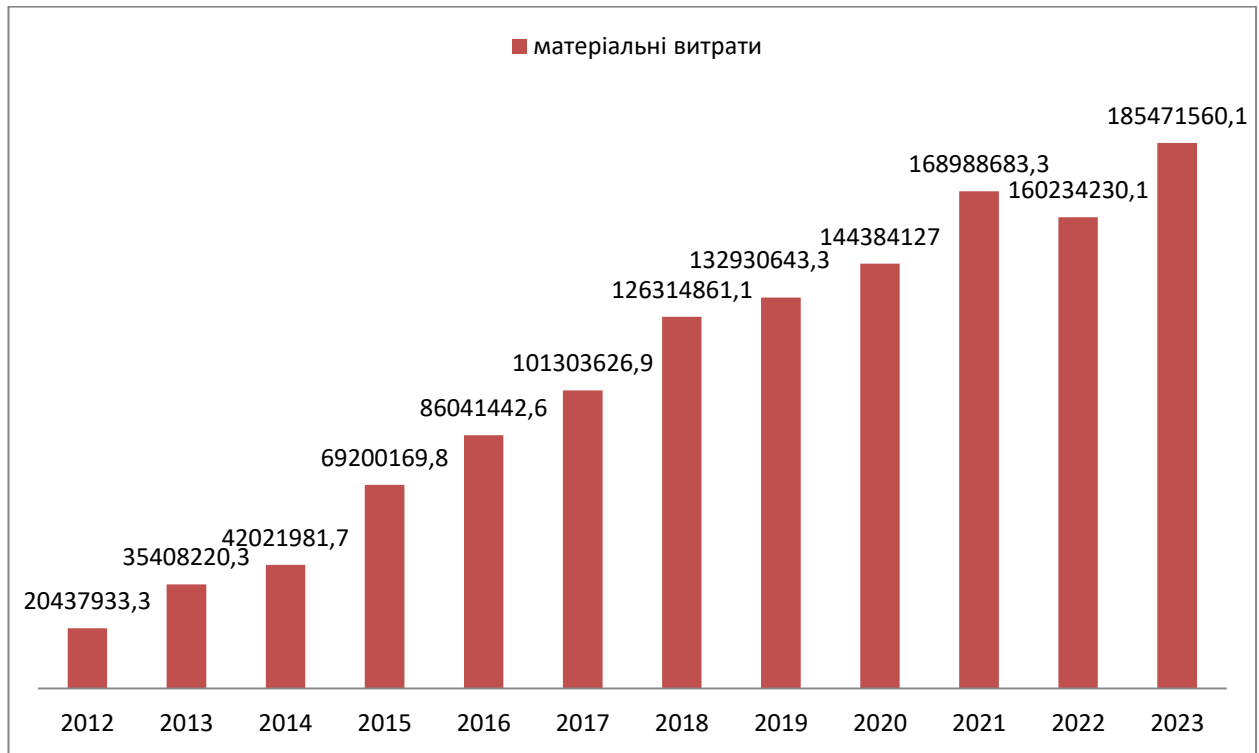

Рис. 2.5. Матеріальні витрати та витрати на оплату послуг, використані у виробництві малих підприємств у сільському господарстві України, тис. грн.*

*Джерело: побудовано за даними [11]

Щодо витрат на оплату праці, то протягом 2012 – 2023 р., в основному, простежується чітка тенденція постійного зростання витрат на оплату праці в малих підприємствах у сільському господарстві України. Незначне зниження на 3,8% відбувалося у 2014 р. порівняно з 2013 р., що можна пояснити збройною агресією РФ проти України, втратою територій, девальвацією гривні та необхідністю виживання бізнесу під час кризи, рис. 2.6.

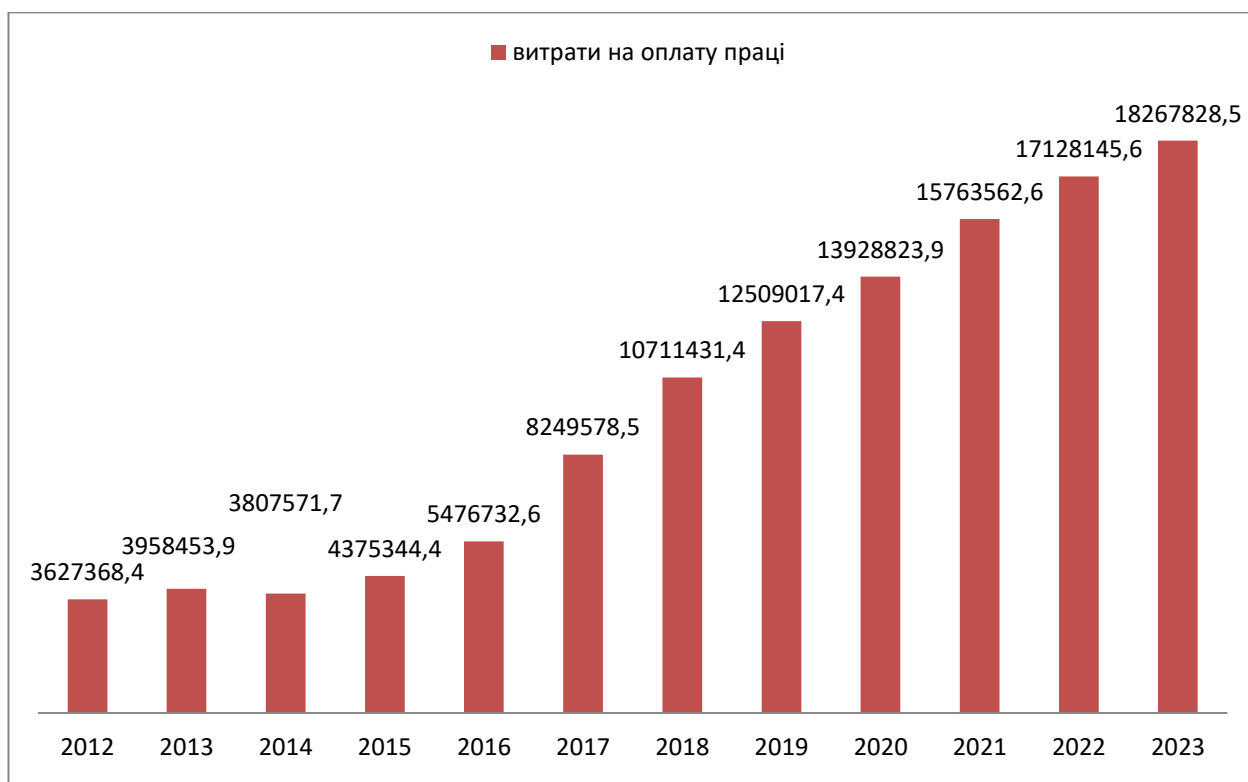

Рис. 2.6. Витрати на оплату праці малих підприємств у сільському господарстві України, тис. грн.*

*Джерело: побудовано за даними [11]

Витрати на оплату праці у 2023 р. порівняно з 2021 р. зросли майже по всіх видах економічної діяльності, крім вирощування винограду та розведення інших тварин, що можна пояснити зменшенням обсягів цих видів діяльності через війну, табл. 2.9.

У 2024 р. відбулося зниження витрат на оплату праці за такими видами діяльності як: вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур (на 0,4%); вирощування винограду (на 56%); розведення великої рогатої худоби молочних порід (на 6,8%); розведення інших тварин (на 23,1%); змішане сільське господарство (на 2,7%); допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність (на 3,1%).

Таблиця 2.9

Витрати на оплату праці за основними видами економічної діяльності малих підприємств у сільському господарстві України за 2022 – 2024 рр., млн. грн*

Вид діяльності	2021 р.	2022 р.	2023 р.	2024 р.	2024 р. до 2021 р., %
Вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур	13453,6	14621,8	15597,6	13402,1	-0,4
Вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів	240,9	235,6	281,5	244,6	1,5
Вирощування винограду	71,2	46,8	46,5	31,3	-56,0
Вирощування зерняткових і кісточкових фруктів	137,7	168,5	180,9	168,4	22,3
Вирощування ягід, горіхів, інших плодових дерев і чагарників	120,3	115,0	166,8	166,5	38,4
Розведення великої рогатої худоби молочних порід	327,5	424,5	342,1	305,3	-6,8
Розведення свиней	249,8	304,6	307,2	264,4	5,8
Розведення свійської птиці	181,7	232,7	252,1	223,3	22,9
Розведення інших тварин	66,8	58,5	56,1	51,4	-23,1
Змішане сільське господарство	236,5	261,3	298,7	230,1	-2,7
Допоміжна діяльність у сільському господарстві та післяурожайна діяльність	384,8	396,0	454,3	372,8	-3,1

*Джерело: побудовано за даними [12]

Зниження витрат на оплату праці для зазначених видів діяльності у 2024 р. є прямим наслідком війни, що призвела до скорочення обсягів виробництва, дефіциту кадрів, жорсткої економії та структурних змін в аграрному секторі економіки.

Зокрема, аграрії були змушені змінити структуру посівних площ, віддаючи перевагу менш ресурсоємним та більш вигідним для експорту. Наприклад, зменшення посівів кукурудзи, яка є досить трудомісткою, на користь соняшнику чи сої могло вплинути на загальні витрати на оплату праці в рослинництві.

Мобілізація чоловіків до ЗСУ та масова міграція населення призвели до значного дефіциту робочої сили в сільській місцевості, що могло

стимулювати підприємства до більшої механізації процесів та відповідно до зниження ручної праці.

За інформацією Держкомстату, з 2022 р. спостерігається значне зниження кількості найманих працівників на малих підприємствах в аграрному секторі економіки, рис. 2.7.

Зокрема, у 2022 р. порівняно з 2021 р. кількість найманих працівників скоротилась на 13,8%, а у 2024 порівняно з 2021 р. – на 18,4%, тобто тенденція скорочення кількості найманих працівників продовжувала зберігатися.

Рис. 2.7. Кількість найманих працівників на малих підприємствах у сільському господарстві України, осіб*

*Джерело: побудовано за даними [34]

Протягом 2012 – 2023 рр. відбувалося зростання амортизаційних витрат в малих аграрних підприємствах, що можна пояснити значними капіталовкладеннями, здійсненими до 2014 р. в ці підприємства, що призвело в наступні роки до зростання амортизаційних відрахувань. Крім цього, інфляція та девальвація гривні призвели до зростання вартості необоротних активів в результаті їх переоцінки, що збільшило амортизаційні відрахування, рис. 2.8.

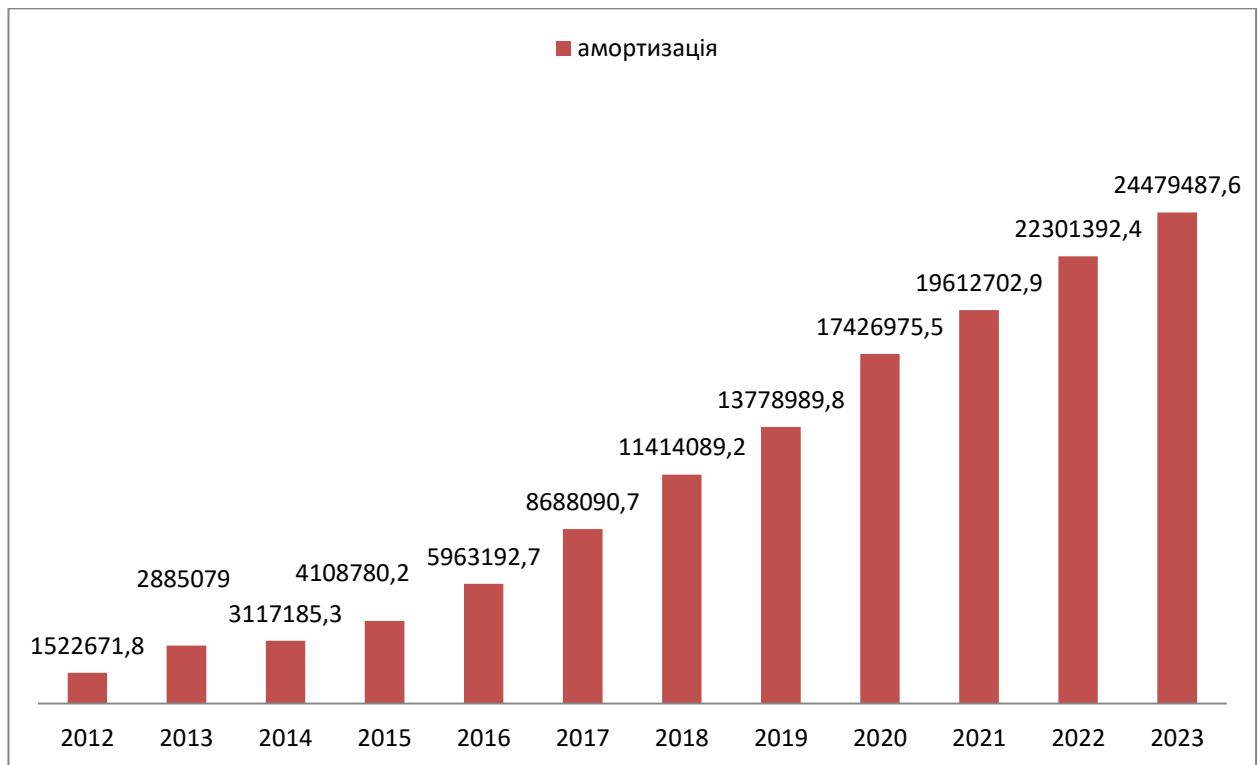

Рис. 2.8. Витрати на амортизацію малих підприємств у сільському господарстві України, тис. грн.*

*Джерело: побудовано за даними [11]

Інші витрати малих підприємств у сільському господарстві України починаючи з 2022 р. значно скоротилися, рис. 2.9.

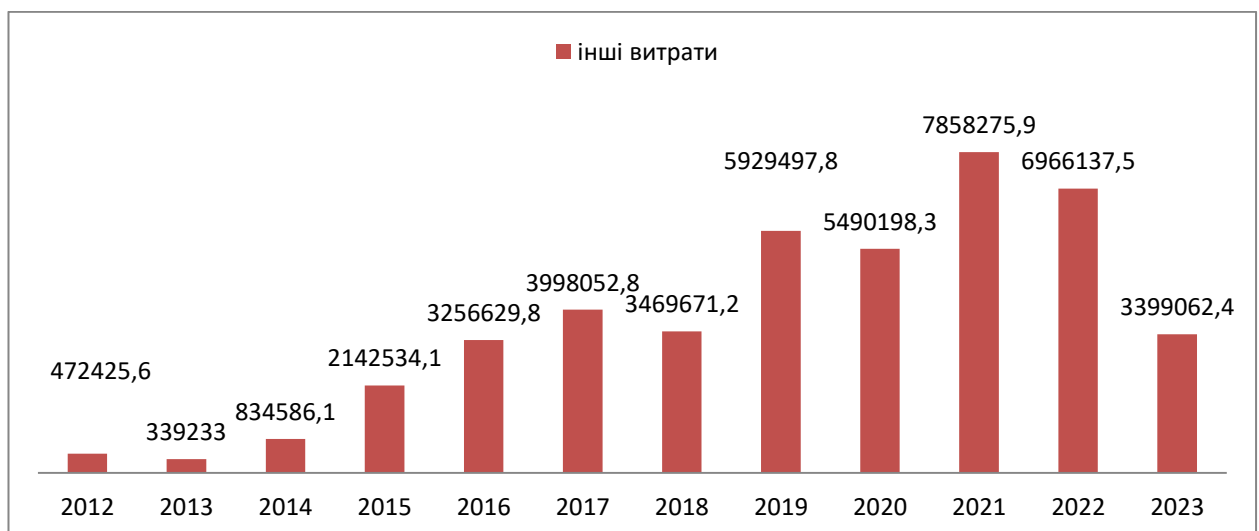

Рис. 2.9. Інші витрати малих підприємств у сільському господарстві України, тис. грн.*

*Джерело: побудовано за даними [11]

Зокрема, у 2022 р. скорочення інших витрат становило 11,3% порівняно з 2021р., а у 2023 р. – 56,7%, що є логічним наслідком повномасштабної війни та пов'язаних з нею кризових явищ.

Інші витрати зазвичай включають широкий спектр операційних витрат, що не відносяться до основних витрат на виробництво продукції, а тому їх можна скоротити не завдавши значних збитків виробничій діяльності.

2.3. Аналіз державної підтримки малих форм підприємництва

Державна підтримка малих форм господарювання в аграрному секторі економіки України є однією з ключових складових державної аграрної політики. Її мета – стимулювання розвитку фермерських господарств, особистих селянських господарств, сімейних ферм, а також забезпечення продовольчої безпеки, розвитку сільських територій та підвищення конкурентоспроможності української агропродукції.

Законодавчою основою є Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2024 р. № 1877- IV [16], а також численні постанови Кабінету Міністрів України, що деталізують механізми надання такої підтримки.

За інформацією Міністерства агрополітики та продовольства України, у бюджеті на 2024 р. було передбачено 881 млн. грн. підтримки виробників сільськогосподарської продукції, в т.ч., було виділено 5 млн. грн. компенсації ЄСВ, що було сплачено сімейними фермерськими господарствами, 80 млн. грн. для кредитування фермерських господарств і 796 млн. грн. підтримки у вигляді дотацій фермерським господарствам та іншим малим виробникам сільськогосподарської продукції, що були спрямовані у вигляді дотації [61].

Основні напрямки та інструменти державної підтримки малих агропідприємств наведено в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

Основні напрямки та інструменти державної підтримки малих агропідприємств протягом 2022-2025 рр.*

Вид програми	Характеристика програми
1. Фінансова підтримка через Державний аграрний реєстр (ДАР)	<p>- Бюджетна субсидія на 1 га: У 2024 р. було збільшено розмір субсидії з 3,1 до 4 тис. грн на 1 га для аграріїв, які обробляють до 120 га земель с/г призначення. Передбачена окрема субсидія у розмірі 8 тис. грн на 1 га для аграріїв з деокупованих територій та територій, на яких завершені бойові дії.</p> <p>- Спеціальна бюджетна дотація для утримання ВРХ (корів): Фермери, що утримують від 3 до 100 корів, можуть отримати 7 тис. грн на одну голову.</p> <p>- Спеціальна бюджетна дотація для утримання маточного поголів'я кіз та/або овець: Розмір підтримки – 2 тис. грн на одну голову для тих, хто утримує від 5 до 500 голів кіз та овець. Подача заявок: Заявки на отримання бюджетної допомоги подаються в ДАР після оприлюднення оголошення про початок прийому.</p>
2. Грантові програми через «Дію»	<p>- Грант на сад: Урядова програма підтримки садівництва, ягідництва та виноградарства. Розмір гранту – до 400 тис. грн за гектар. Подати заявку можуть як юридичні особи, так і фізичні особи-підприємці. Програма стимулює створення нових робочих місць.</p> <p>- "Своя теплиця": Гранти на створення або розвиток тепличного господарства – до 7 млн грн.</p> <p>- "Своя справа": Загальні гранти для розвитку малого та середнього бізнесу, частина яких спрямовується і на аграрну переробку.</p> <p>- "Новий рівень": Гранти на переробку продукції. За цією програмою близько 60% з усіх виданих грантів припадало на агропереробку.</p>
3. Програма "Доступні кредити 5-7-9%"	Ця програма є однією з наймасштабніших і найефективніших. Значна частина коштів Фонду розвитку підприємництва (до 10 млрд грн у 2023 р.) спрямовулася для агропідприємств. Вона дозволяє малим господарствам отримати доступ до пільгового кредитування для поповнення обігових коштів, придбання основних засобів, інвестиційних проектів.
4. Часткова компенсація вартості с/г техніки та обладнання вітчизняного виробництва	Компенсація надається у розмірі 25% від вартості техніки. Це стимулює придбання української продукції та оновлення матеріально-технічної бази.
5. Доплата ЄСВ для сімейних фермерських господарств	Програма передбачає додаткову фінансову підтримку через механізм доплати на користь застрахованих осіб - членів/голови сімейного фермерського господарства єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.
6. Підтримка від міжнародних партнерів	Програми від ФАО, USAID (Програма USAID АГРО), ЄС надають гранти, добрива, насіння, консультаційну допомогу фермерам, особливо у прифронтових та деокупованих регіонах. Ці програми часто є цільовими і допомагають покрити критичні потреби.

*Джерело: побудовано за даними [38; 57; 61]

Починаючи із серпня 2022 р. через ДАР агровиробники мають можливість відправляти заявки в електронну вигляді на участь у різноманітних програмах підтримки. Даний реєстр також містить інформацію про площу землі та кількість тварин по кожного зареєстрованому сільськогосподарському виробнику, табл. 2.11.

Таблиця 2.11

Кількість зареєстрованих користувачів в Державному аграрному реєстрі, площа сільськогосподарських угідь та кількість тварин в користувачів станом на 1 липня 2025 р.*

	Кількість зареєстрованих, одиниць	Площа сільськогосподарських земель, га	Кількість тварин, голів
Україна	159535	18275472	3338873
Автономна Республіка Крим	4	4	0
Області			
Вінницька	12101	1126710	224350
Волинська	11880	355174	140858
Дніпропетровська	12006	1427575	91806
Донецька	1490	313344	14044
Житомирська	4895	737300	112009
Закарпатська	4426	56075	115296
Запорізька	1579	440421	119808
Івано-Франківська	4779	179262	62476
Київська	3541	963421	289710
Кіровоградська	13062	1341905	91770
Луганська	87	35259	1308
Львівська	4971	462539	94951
Миколаївська	18323	1401302	105973
Одеська	11925	1296469	229624
Полтавська	8126	1340176	398665
Рівненська	5586	365679	56051
Сумська	4240	1040690	130654
Тернопільська	4162	464615	127181
Харківська	5887	1228497	162399
Херсонська	1981	283496	8203
Хмельницька	9212	716392	210966
Черкаська	4964	909098	233954
Чернівецька	3103	118929	39484
Чернігівська	5434	1194403	179131
Міста			
Київ	1769	476628	98202
Севастополь	2	109	0

*Джерело: побудовано за даними [13]

Державний аграрний реєстр (ДАР) – автоматизована електронна система, створена Міністерством аграрної політики для підвищення ефективності та прозорості залучення та розподілу різних видів допомоги для вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції [13].

За інформацією аналітичного порталу ДАР станом на 1 липня 2025 р. кількість зареєстрованих користувачів в Державному аграрному реєстрі становить 200627 одиниць, проте інформація в розрізі регіонів відрізняється. Відповідно до табл. 2.11 кількість зареєстрованих становить 159535, що можна пояснити некоректністю даних через дослідницько-тестову версію порталу, про що зазначають розробники.

Користувачами Державного аграрного реєстру станом на 1 липня 2025 р. було: 70,7% (141805 од.) фізичних осіб, 18,8% (37689 од.) юридичних осіб та 10,5% (21137 од.) ФОП, рис. 2.10.

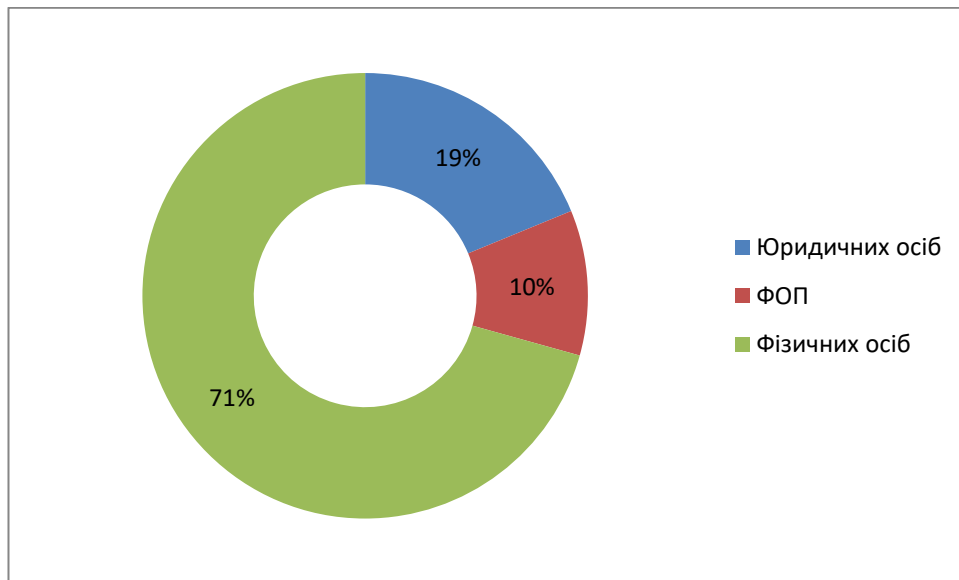

Рис. 2.10. Користувачі Державного аграрного реєстру станом на 1 липня 2025 р.*

*Джерело: побудовано за даними [13]

За площею оброблюваних сільськогосподарських земель користувачі розподілились таким чином: 54,6% користувачів ДАР обробляють від 0 до 5 га землі; 36,8% користувачів мають в обробітку від 5 до 120 га землі; 4,4%

користувачів – від 120 до 500 га; 1,5% – від 500 до 1000 га; 2,7% – від 1000 га, табл. 2.12.

Таблиця 2.12

Розподіл користувачів Державного аграрного реєстру за площею оброблюваних земель станом на 1 липня 2025 р.

Користувач ДАР	Площа оброблюваних земель, га				
	0-5	5-120	120-500	500-1000	більше 1000
Юридичні особи	8492	15298	6898	3025	5431
Фізичні особи	96495	48290	274	12	13
ФОП	7420	12170	1912	87	24
Усього, одиниць	112407	75758	9084	3124	5468
Усього %	54,6	36,8	4,4	1,5	2,7

*Джерело: побудовано за даними [13]

Станом на 1 липня 2025 р. користувачам ДАР надано підтримки на суму 6278,7 млн. грн.

У 2022 р. найбільше підтримки отримали користувачі ДАР з Черкаської обл. – на суму 331,7 млн. грн., Миколаївської обл. – 258,8 млн. грн., Дніпропетровської – 234,9 млн. грн., Кіровоградської – 228,3 млн. грн. та Вінницької обл. – 227,1 млн. грн., рис. 2.11.

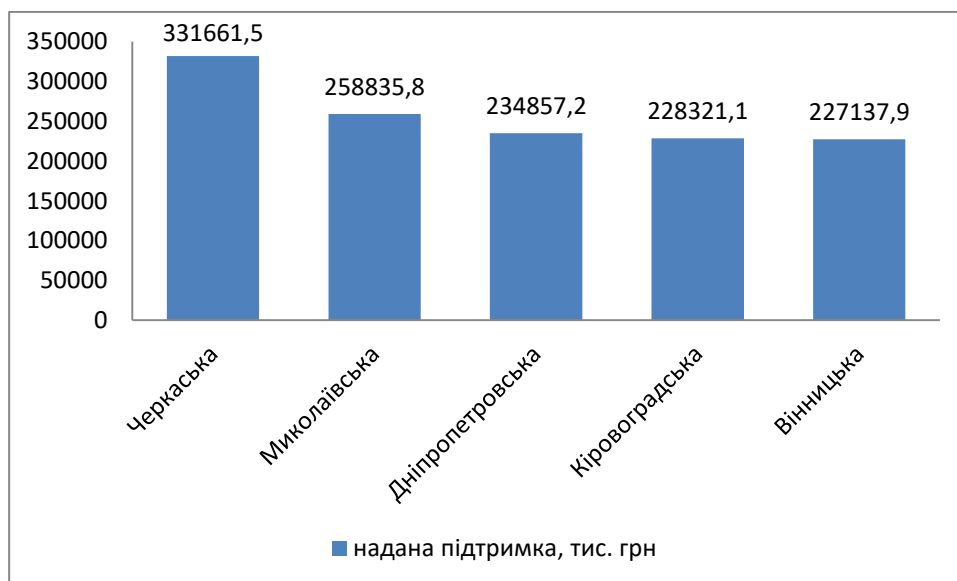

Рис. 2.11. ТОП областей надання підтримки у 2022 р., тис. грн*

*Джерело: побудовано за даними [13]

У 2023 р. розмір наданої підтримки значно зменшився, рис. 2.12.

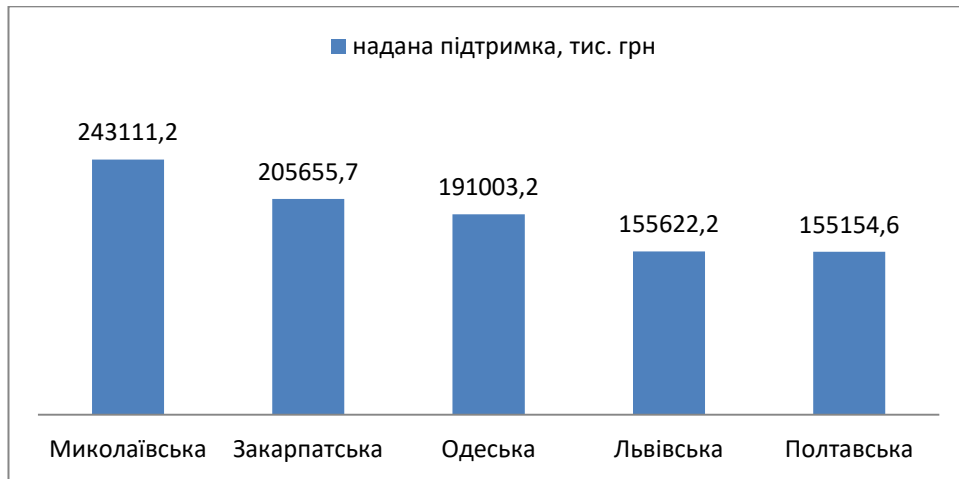

Рис. 2.12. ТОП областей надання підтримки у 2023 р., тис. грн*
*Джерело: побудовано за даними [13]

Найбільше підтримки у 2023 р. отримали користувачі ДАР з Миколаївської обл. – 243,1 млн. грн., Закарпатської обл. – 205,7 млн. грн., Одеської обл. – 191,0 млн. грн., Львівської обл. 155,6 млн. грн., Полтавської – 155,2 млн. грн.

У 2024 р. розмір підтримки зріс більш ніж в 3 рази у порівнянні з 2023 р., табл. 2.13.

Рис. 2.13. ТОП областей надання підтримки у 2024 р., тис. грн*
*Джерело: побудовано за даними [13]

Найбільше підтримки отримали користувачі ДАР з Харківської обл. – 990,3 млн. грн., Миколаївської обл. – 744,1 млн. грн., Сумської обл. – 454,2 млн. грн., Дніпропетровської обл. – 404,7 млн. грн.

Висновки до розділу 2

На основі проведено дослідження в розділі 2 можна зробити такі висновки:

1. Малі підприємства та фермерські господарства становлять основу сільського господарства України, займаючи 95,9% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств у 2024 році (32 754 од.).

2. Проаналізувавши динаміку та спеціалізацію малих підприємств, прийшли до таких результатів: у 2022 році відбулося різке скорочення малих підприємств на 31,7% (до 30 221 од.) порівняно з 2021 роком через воєнні дії та економічну нестабільність; переважна більшість (86,9% у 2024 р.) займається вирощуванням однорічних і дворічних культур, з яких 97,8% спеціалізуються на зернових, бобових та насінні олійних культур; у 2024 році 84,3% малих підприємств були прибутковими (порівняно з 78,7% у 2023 р.). Найбільший прибуток (64142,1 млн грн) отримано від вирощування зернових та олійних культур, що забезпечило 88,4% реалізованої сільськогосподарської продукції. Чистий прибуток у 2023 р. знизився на 71,6% порівняно з 2021 р. через зростання операційних витрат, собівартості та інфляцію.

3. Протягом досліджуваного періоду відбувалося зростання фермерських господарств та ФОП. Кількість ФГ послідовно зростає з 2016 року, досягнувши найвищого показника – 50783 одиниці у 2024 році. Це може бути наслідком держпідтримки та спрощення доступу до фінансування. У 2022-2023 рр. зафіксовано зростання кількості ФОП у сільському господарстві на 22,2%.

4. Сільськогосподарські кооперативи займають незначну частку (0,15% у 2024 р. серед юросіб). Зростає кількість обслуговуючих кооперативів (1216 од. станом на 01.01.2025) завдяки їхній орієнтації на послуги (збут, постачання) та активній державній та міжнародній підтримці. У 2024 р. було передбачено 881 млн грн на підтримку агровиробників, включаючи компенсації ЄСВ, кредитування та дотації.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ СТИМУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ МАЛИХ ФОРМ ПІДПРИЄМНИЦТВА В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1. Напрями підвищення ефективності державної підтримки та програм стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва

У зв'язку з тим, що в 2014 р. Україною було підписано угоду про асоціацію з ЄС, якою підтверджено наміри економічної інтеграції з Європейським Союзом, Україні необхідно змінювати підходи до фінансової підтримки малих форм господарювання в аграрному секторі економіки.

У першу чергу, необхідною є гармонізація законодавчої бази України та ЄС, що допоможе створити в Україні більш ефективну систему субсидій та грантів аналогічну Спільній аграрній політиці ЄС (CAP). Впровадження цієї системи сприятиме інтеграції екологічних стандартів ЄС та розвитку сільськогосподарських територій.

Підтримка розвитку малого аграрного бізнесу в Європейському Союзі поєднує фінансову, консультаційну, освітню та інституційну підтримки, табл. 3.1.

Вся підтримка в Європейському Союзі побудована навколо Спільної аграрної політики ЄС (CAP), що вважається найважливішою та найвитратнішою зі сфер діяльності ЄС. В рамках CAP діють такі напрямки підтримки:

– пряме фінансування через Європейський аграрний гарантійний фонд (EAGF). Цей фонд забезпечує прямі платежі фермерам і фінансування ринкових заходів.

– виплати через Європейський аграрний фонд розвитку села (EAFRD), що фінансує структурні проекти: інфраструктуру, модернізацію, інновації, розвиток територій [80].

Таблиця 3.1

Програми підтримки малого аграрного бізнесу в Європейському Союзі*

Назва програми / інструменту	Короткий опис	Країни/охоплення
САР – Спільна аграрна політика ЄС (Common Agricultural Policy)	Забезпечує фінансову підтримку малим і середнім фермерам у вигляді прямих платежів, програм розвитку села, зелених інвестицій.	Всі країни ЄС
Європейський аграрний фонд розвитку села (EAFRD)	Частина САР. Фінансує модернізацію малих господарств, підтримку молодих фермерів, агротуризм, цифровізацію, переробку.	Всі країни ЄС
Програма розвитку сільських територій (RDP – Rural Development Programmes)	Національні/регіональні програми, що фінансують малі агропроекти, інновації, екологічні ініціативи.	Формуються кожною країною ЄС
Лідер (LEADER)	Грантова ініціатива в межах САР, що сприяє розвитку локальних ініціатив сільських підприємців через місцеві групи дій (LAGs).	Локальні громади у країнах ЄС
Horizon Europe – Кластери «Food, Bioeconomy, Natural Resources, Agriculture and Environment»	Підтримує інноваційні проекти у сільському господарстві, включаючи агростартапи, цифрові рішення, стійке виробництво.	ЄС + асоційовані країни
EU4Business (для країн Східного партнерства, включно з Україною)	Підтримує доступ до фінансування, знань і ринків для малих підприємств, у тому числі в агросекторі.	Україна, Грузія, Молдова та ін.
Програма «Erasmus for Young Farmers» / Young Farmers Scheme	Надання грантів, навчання і стажування для молодих фермерів, які розпочинають діяльність.	Всі країни ЄС
InvestEU	Механізм для залучення інвестицій в інноваційний малий бізнес, включаючи сільське господарство. Забезпечує гарантії для банківських кредитів.	Всі країни ЄС
COSME – Програма конкурентоспроможності підприємств	Підтримка розвитку малих агропідприємств через доступ до ринків, фінансування, інновацій.	Всі країни ЄС
Farm to Fork Strategy (Стратегія «Від ферми до виделки»)	Стимулює сталий розвиток виробництва та споживання, сприяє фінансуванню екологічних ініціатив малих агропідприємств.	Всі країни ЄС

*Джерело: побудовано за даними [80]

Європейський аграрний гарантійний фонд (EAGF) забезпечує:

1. Прямі виплати фермерам, в т.ч.:

1.1. базові виплати на гектар (Basic Payment Scheme), що не залежать від обсягів виробництва;

1.2. «зелені» виплати (Greening Payments) на збереження біорізноманіття, сівозміни, захист пасовищ і т.ін.;

1.3. додаткові виплати новоствореним фермерам (Young Farmers Payment) з метою стимулювання створення нових поколінь в аграрному секторі.

1.4. додаткова перерозподільча підтримка доходів (Complementary Redistributive Income Support) – це вид прямої допомоги у рамках Спільної аграрної політики ЄС, спрямований на перерозподіл підтримки на користь малих і середніх фермерських господарств, забезпечуючи їм більшу фінансову стабільність шляхом підвищених виплат за перші гектари.

2. Інтервенції на ринку, в т.ч.:

2.1. регулювання цін шляхом застосування субсидій та закупівель;

2.2. захист від імпортних квот та тарифів.

Європейський аграрний фонд розвитку села (EAFRD) забезпечує:

1. Фінансування програм сталого розвитку села, а саме:

1.1. підтримку модернізації ферм;

1.2. розвиток інфраструктури та надання послуг у селах.

2. Фінансування екологічних проектів із:

2.1. захисту водних ресурсів, ґрунтів, клімату та природного середовища;

2.2. виробництва органічної продукції та інноваційних аграрних практик.

3. Соціальну підтримку:

3.1. навчання фермерів та підвищення їх кваліфікації;

3.2. фінансування заходів зі збереження традиційних ремесел та культурної спадщини села [80].

Протягом 2015–2020 рр. ЄС регулярно інвестував понад 60 млрд € на рік у сільське господарство, рис. 3.1.

Починаючи з 2021 р. спостерігалось зниження загального обсягу витрат та фокусування на розвитку села, що може бути зумовлено структурною реформою CAP та наданням пріоритету "зеленому" курсу та цифровізації в агросекторі.

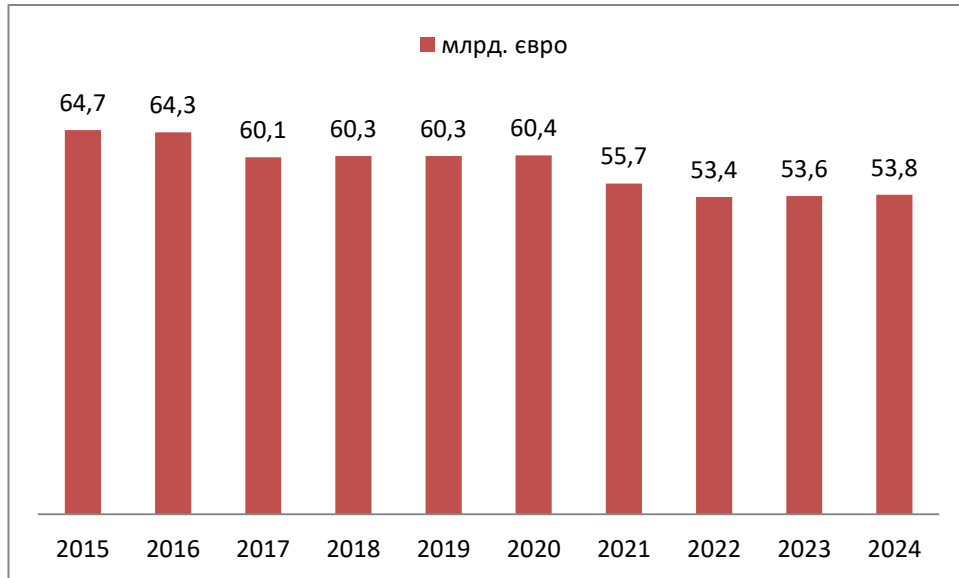

Рис. 3.1. Загальні витрати на Спільну аграрну політику ЄС, млрд. євро*

*Джерело: побудовано за даними [80]

У грудні 2020 року Європейський Союз затвердив нову багаторічну фінансову рамку (Multiannual Financial Framework, MFF) на період 2021–2027 років. Загальний бюджет склав 1,21 трильйона євро (у поточних цінах), доповнений ще 808 мільярдами євро в межах Інструменту відновлення «ЄС наступного покоління». На фінансування Спільної аграрної політики (CAP) передбачено 386,6 мільярда євро, які розподілено між двома основними фондами.

Фонд EAGF отримав 291,1 мільярда євро, з яких майже 270 мільярдів спрямовано на підтримку доходів сільгоспвиробників, а решта – на стабілізацію аграрних ринків. Для EAFRD передбачено 95,5 мільярда євро, включаючи 8,1 мільярда, виділених на подолання наслідків пандемії COVID-19. З усього обсягу коштів, призначених на відновлення, близько 30% стали доступними у 2021 році, решта 70% – у 2022 році.

У зв'язку з проведеними реформами у 2020 р. спостерігається скорочення витрат з 2021 р. Європейського аграрного гарантійного фонду (EAGF), рис. 3.2 та зростання витрат Європейського аграрного фонду розвитку села (EAFRD) у 2021 р., рис. 3.3.

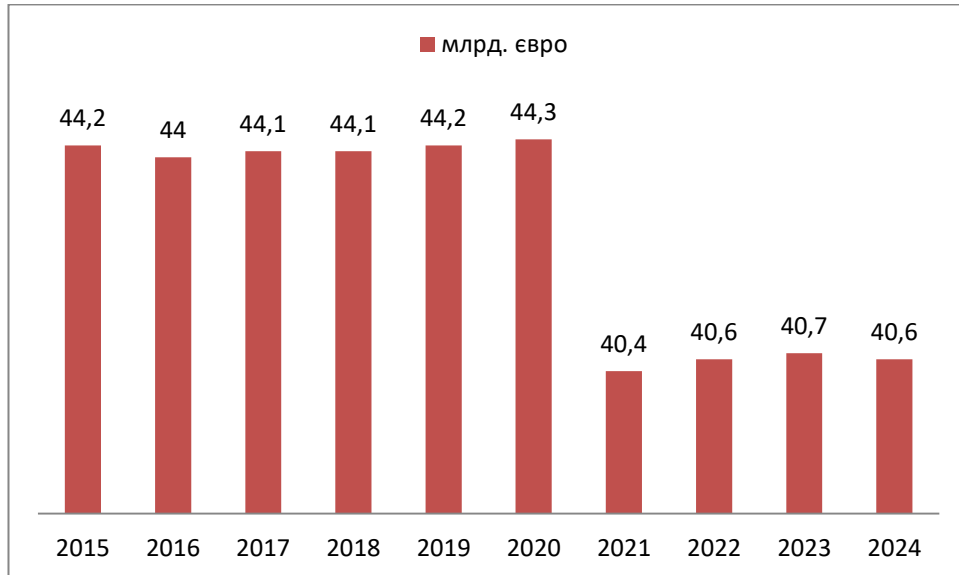

Рис. 3.2. Витрати Європейського аграрного гарантійного фонду (EAGF), млрд. євро*

*Джерело: побудовано за даними [80]

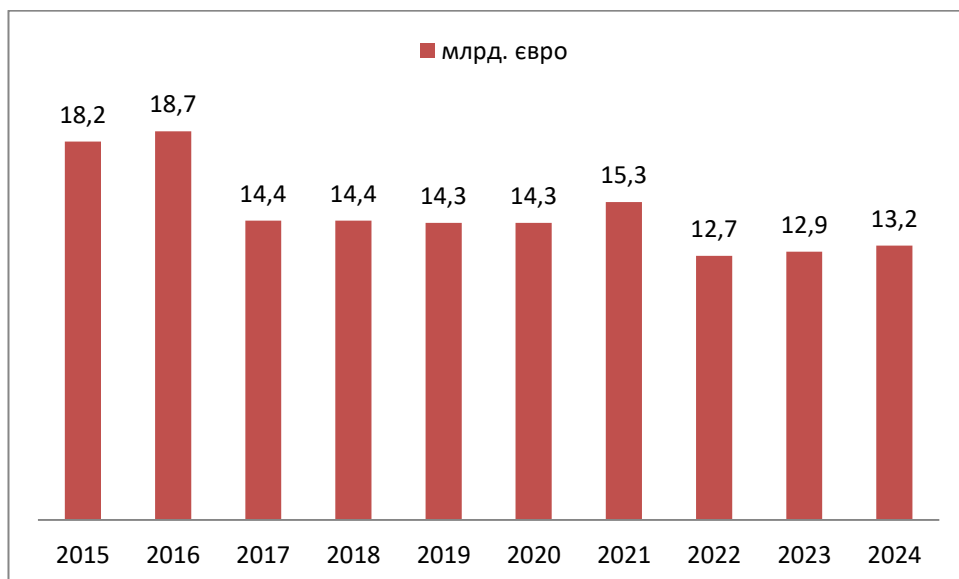

Рис. 3.3. Витрати Європейського аграрного фонду розвитку села (EAFRD), млрд. євро*

*Джерело: побудовано за даними [80]

На період з 2023 по 2027 рр. в бюджеті прямих виплат з Європейського аграрного гарантійного фонду (EAGF) передбачені виплати на базову підтримку доходів (BISS) – 51% від усіх прямих виплат, цільові доходні виплати (CIS) – 12,2%, додаткову перерозподільчу підтримку доходів (CRISS) – 10,6%, екологічні добробутні заходи (Eco-scheme) – 23,6%, допомогу молодим фермерам (CIS-YF) – 1,8%, секторні виплати – 0,6%, рис. 3.4.

Залишок після вищезазначених напрямів спрямовується на інтервенційні рішення, підтримку ринків у кризах, аграрний резерв та інші заходи.

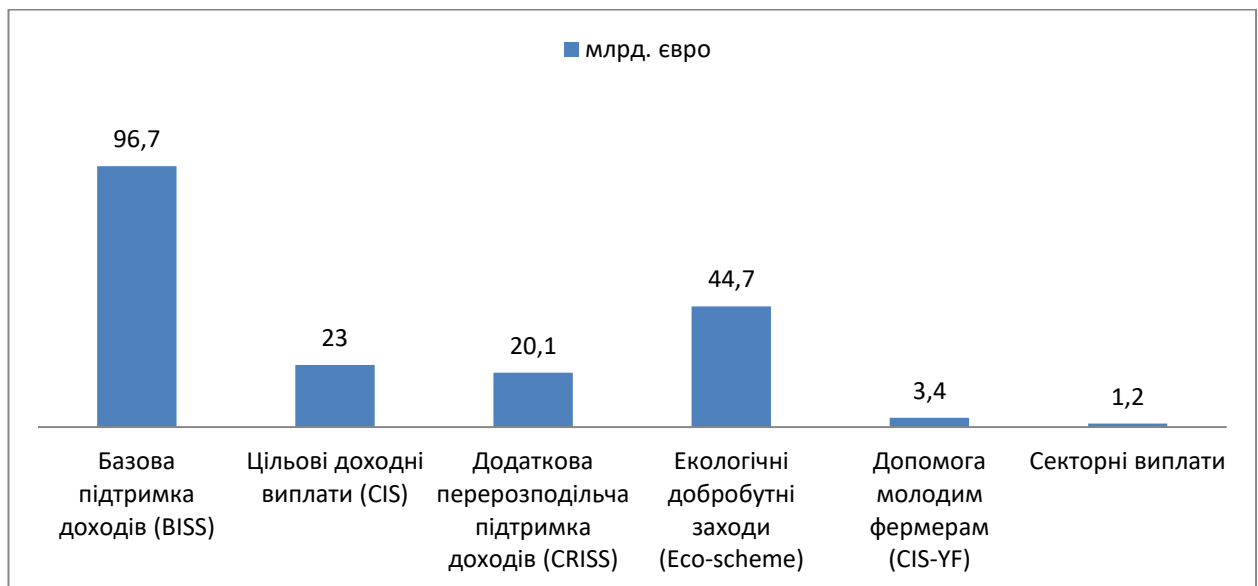

Рис. 3.4. Бюджет прямих виплат з Європейського аграрного гарантійного фонду (EAGF) протягом 2023 – 2027 р., млрд. євро*

*Джерело: побудовано за даними [80]

Бюджет прямих виплат з Європейського аграрного гарантійного фонду демонструє, що політика ЄС спрямована на підтримку балансу між соціальною допомогою (доходи фермерів), екологічними ініціативами та механізмами стабілізації ринку для забезпечення сталого функціонування агросектору.

3.2. Шляхи покращення доступу суб'єктів малого підприємництва до ринків збуту для підвищення ефективності господарської діяльності

Ефективний доступ до ринків збуту є ключовим для зростання малого бізнесу. В умовах глобальної конкуренції та відкритості ринків, стратегічним завданням є перехід до моделі експортоорієнтованого зростання, що базується на модернізації виробництва, підвищенні доданої вартості продукції та активному просуванні українських агропідприємств на зовнішніх ринках, рис. 3.5.

Рис. 3.5. Стратегія експортоорієнтованого зростання малого аграрного бізнесу*

*Джерело: побудовано автором

Стратегія експортоорієнтованого зростання малого аграрного бізнесу сприятиме зростання його частки в агроекспорті, утворенню експортоорієнтованих кооперативів, виходу на нові ринки, збільшенню експорту продукції з доданою вартістю, стабільному зростанню валютної виручки малих сільськогосподарських товаровиробників.

Проаналізуємо більш докладно пріоритетні напрямки підтримки малого аграрного бізнесу в Україні, що визначені в Стратегії експортоорієнтованого зростання на рис. 3.5.

Серед напрямів підтримки потрібно більш детально проаналізувати виробництво органічної продукції.

О. Хаєцька серед переваг виробництва органічної продукції виділила сприяння охороні та поліпшення навколишнього середовища, часткове відновлення родючості ґрунтів, розвиток сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки, підвищення ефективності та рентабельності аграрного виробництва, продаж споживачам здорової та якісної продукції, покращення іміджу України та експортного потенціалу на ринку органічної продукції [75, с. 46].

Ринки ЄС та Східної Азії – це стратегічні напрями для експорту української органічної продукції, оскільки вони пропонують високу маржинальність, стабільний попит і підтримку з боку міжнародних партнерів.

Українські агровиробники мають можливість прийняти участь через Міністерство аграрної політики України в міжнародних програмах сприяння виробництву органічної продукції, а саме: Швейцарсько-українській програмі «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України» (QFTP), проєкті «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства» (COA), програмі «Органічна торгівля заради розвитку у Східній Європі» (OT4D), проєкті ЄС «Інституційна та політична реформа дрібномасштабного сільського

господарства в Україні» (IPRSA), програмі USAID щодо аграрного та сільського розвитку (АГРО) [43].

Учасники таких програм отримують можливість професійної підтримки при розробці законодавчих, нормативно-правових актів та їх імплементації у сфері органічного виробництва, допомогу в дистрибуції, маркуванні, а також при здійсненні інших заходів щодо виробництва органічної продукції.

Потенційні ринки ЄС та Східної Азії для української органічної продукції, наведено в табл. 3.2.

Таблиця 3.2

Потенційні ринки ЄС та Східної Азії для української органічної продукції*

Продукція	Ринки ЄС	Ринки Східної Азії	Переваги
Зернові (пшениця, кукурудза, жито)	Німеччина, Нідерланди, Італія, Австрія	Південна Корея, Японія	Постійний попит, переробка на борошно, корми
Олійні культури (соняшник, льон, ріпак)	Бельгія, Франція, Литва	Китай, Тайвань	Високий попит на органічну соняшникову та лляну олію
Фрукти та ягоди (свіжі та заморожені)	Швеція, Фінляндія, Польща, Данія	Японія, Сінгапур, Гонконг	Попит на малину, чорницю, суницю, яблука
Овочі (морква, буряк, гарбуз, цибуля)	Чехія, Австрія, Нідерланди	Японія, Сінгапур	Попит на готові овочеві мікси, пюре, заморожені овочі
Мед (у т.ч. акацієвий, соняшниковий)	Німеччина, Франція, Іспанія	Південна Корея, Японія	Україна – великий постачальник меду, органічний сегмент стрімко зростає
Соки, пюре, концентрати	Італія, Нідерланди, Люксембург	Китай, Японія	Органічні соки без цукру – тренд на ринку здорового харчування
Продукти переробки (борошно, крупи, пластівці)	Німеччина, Угорщина, Латвія	Китай, Сінгапур	Зростаючий сегмент для сніданків, дитячого та дієтичного харчування
Органічне м'ясо та молочні продукти	Данія, Франція, Італія	Японія, Гонконг	Складна логістика, але висока ціна та лояльність споживача

*Джерело: розроблено автором

Для виходу на ці ринки необхідно отримати сертифікацію за стандартами EU Organic, USDA Organic, JAS (Japan) або China Organic та розглянути можливість участі у міжнародних виставках. В Азії діють виставки BIOFACH (China), FOODEX (JAPAN), в ЄС – BIOFACH (Німеччина), Natexpo (Франція), де українські виробники можуть себе показати. Крім цього, виходити на згадані ринки краще через торговельних посередників, які працюють з ЄС та Азією. Потрібно також вивчити вимоги пакування, маркування та простежуваності продукції для кожного ринку окремо.

Фермерські кооперативи зазначені на рис. 3.5 як напрям пріоритетної підтримки через важливість інтеграції у підвищенні конкурентоспроможності малого бізнесу.

Зокрема, П.Т. Саблук зазначав, що кооперація та інтеграція здатні підвищити дохідність всіх залучених до процесу виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції учасників [64].

Створення фермерських кооперативів супроводжується як позитивними, так і негативними аспектами та має переваги й ризики, табл. 3.3 – 3.4.

Таблиця 3.3

Переваги створення фермерських кооперативів в аграрному секторі економіки України*

Напрямок	Перевага	Обґрунтування переваг
Економічна ефективність	Зниження витрат	Спільні закупівлі ЗЗР, добрив, техніки та послуг знижують собівартість виробництва.
Маркетинг і збут	Посилення переговорної сили	Кооперативи можуть продавати продукцію гуртом і отримувати вищі ціни.
Доступ до фінансування	Полегшений доступ до грантів і кредитів	Кооперативи мають пріоритет у державних і донорських програмах.
Технологічна модернізація	Спільне використання техніки	Можливість придбати/взяти в лізинг сучасну техніку, недоступну індивідуально.
Розвиток сільських територій	Зайнятість і доходи в селі	Кооперативи стимулюють зайнятість, інфраструктуру, соціальні ініціативи.
Доступ до переробки	Спільне інвестування в міні-заводи	Дає змогу підвищити додану вартість продукції.
Освітній ефект	Обмін досвідом	Впровадження інновацій та технологій через колективне навчання.

*Джерело: побудовано автором

Таблиця 3.4

Ризики створення фермерських кооперативів в аграрному секторі економіки України*

Тип ризику	Суть проблеми	Потенційні наслідки
Організаційний	Низький рівень довіри між фермерами	Небажання працювати колективно, розпад кооперативів.
Правовий	Недосконала нормативна база	Плутанина між виробничими й обслуговуючими кооперативами, юридичні складнощі.
Фінансовий	Брак стартового капіталу	Ускладнює запуск або розвиток кооперативу.
Кадровий	Нестача кваліфікованих менеджерів	Неефективне управління, слабкий менеджмент.
Психологічний	Індивідуалізм фермерів	Ментальний бар'єр щодо об'єднання ресурсів і рішень.
Маркетинговий	Нестача ринкової інформації	Складнощі з позиціонуванням продукції, виходом на ринки.
Політичний та адміністративний	Залежність від державної підтримки	Нестабільність програм або корупційні ризики у доступі до фінансування.

*Джерело: побудовано автором

Фермерські кооперативи в Україні можуть стати потужним інструментом підвищення ефективності господарської діяльності малих форм господарювання в сільському господарстві, проте для їх успішного функціонування необхідна підтримка з боку держави, розвиток кооперативної освіти, мотивація самих учасників до довгострокової співпраці.

На думку М. М. Ільчука та ін., з метою підтримки малих аграрних формувань потрібна розробка програми, в основі якої лежить побудова замкненого ланцюга від постачання насіннєвого матеріалу в рослинництві та племінної худоби в тваринництві до збуту готової продукції. Всі процеси повинні здійснюватися централізовано створеними кооперативами, що координуватимуть взаємодію малих агроформувань з різними структурами на всіх етапах руху виробленої продукції [27].

3.3. Сприяння популяризації підприємницької культури та розвитку підприємницьких навичок в аграрному секторі

Розвиток малого аграрного бізнесу неможливий без формування підприємницької культури, особливо в сільських територіях, де традиційні форми зайнятості часто домінують над ініціативністю. Підприємницький дух, інноваційність та готовність до ризику є ключовими факторами зростання фермерських господарств, кооперативів та стартапів.

Формування позитивного ставлення до підприємництва як важливого елементу економічного зростання та самозайнятості є ключовим завданням державної політики.

Основними напрямками у цьому контексті є:

- інтеграція підприємництва в аграрну освіту, що включає запровадження підприємницьких курсів у програми аграрних закладів освіти всіх рівнів;
- підтримка молоді та жінок у сільському підприємстві;
- розвиток інформаційно-консультаційної інфраструктури;
- популяризація успішних суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі;
- організація тренінгів із цифрових технологій, електронної комерції, цифрового маркетингу для агровиробників з метою розвитку цифрової грамотності та інноваційного мислення;
- формування мережі менторів з числа досвідчених агропідприємців та залучення інкубаторів для супроводу агростартапів.

Підтримка молоді та жінок у сільському підприємстві є критично важливою для України, оскільки аграрний сектор відіграє ключову роль в економіці країни. Інвестування в підтримку молоді та жінок є інвестицією у стабільне майбутнє сільських територій, забезпечення продовольчої безпеки, економічний розвиток та створення рівноправного суспільства.

Напрями підтримки молоді та жінок в аграрному секторі наведено в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Напрями підтримки молоді та жінок в аграрному секторі економіки України*

	Напрямок підтримки	Шляхи реалізації	
		Для молоді	Для жінок
1.	Доступ до фінансів	<p>- пільгові кредити та мікрогранти: розробка спеціальних програм кредитування з низькими відсотковими ставками та гнучкими умовами погашення, орієнтованих на молодих підприємців;</p> <p>- державні та регіональні програми підтримки стартапів: створення фондів та конкурсів для фінансування інноваційних сільськогосподарських проєктів молоді;</p> <p>- краудфандинг та інвестиційні платформи: стимулювання розвитку онлайн-платформ для залучення інвестицій у сільські бізнес-проєкти.</p>	<p>- кредити для жіночого бізнесу: розробка спеціальних кредитних продуктів, що враховують особливості жіночого підприємництва, наприклад, відсутність достатнього заставного майна;</p> <p>- грантові програми від міжнародних організацій: залучення до програм ООН Жінки, USAID, інших донорських організацій, що підтримують жіноче підприємство;</p> <p>- доступ до венчурного капіталу: заохочення інвестицій у бізнес-проєкти, очолювані жінками.</p>
2.	Навчання та розвиток навичок	<p>- бізнес-інкубатори та акселератори: створення спеціалізованих програм для молодих аграріїв, що надають менторську підтримку, консультації, простір для роботи та доступ до ресурсів;</p> <p>- практичні семінари та тренінги: організація курсів з основ бізнесу, фінансової грамотності, маркетингу, сучасних агротехнологій;</p> <p>- програми стажування та наставництва: забезпечення можливості для молоді навчатися у досвідчених фермерів та підприємців.</p>	<p>- тренінги з лідерства та розвитку особистісних якостей: допомога жінкам розвивати впевненість, навички переговорів та прийняття рішень;</p> <p>- спеціалізовані курси з сільського господарства: навчання сучасним методам ведення фермерського господарства, переробки сільськогосподарської продукції, сільського туризму;</p> <p>- цифрова грамотність: курси з використання інформаційних технологій для ведення бізнесу, просування продукції онлайн.</p>
3.	Доступ до інформації та консультацій	<p>- створення онлайн-платформ та мобільних додатків: надання легкодоступної інформації про ринкові ціни, гранти, законодавство, найкращі практики;</p> <p>- консультаційні послуги: забезпечення доступу до</p>	<p>- інформаційні кампанії: розповсюдження інформації про можливості для жіночого підприємництва, історії успіху;</p> <p>- психологічна підтримка та коучинг: допомога жінкам долати стереотипи та виклики, пов'язані з веденням бізнесу;</p>

		експертів з агрономії, зоотехнії, економіки, юриспруденції; - мережі для обміну досвідом: організація зустрічей, форумів, клубів для молодих підприємців.	- доступ до юридичних консультацій: надання допомоги у реєстрації бізнесу, отриманні дозволів, вирішенні правових питань.
4.	Створення сприятливого середовища та мережування	- спрощення реєстрації бізнесу: зменшення бюрократичних перешкод для започаткування власної справи; - створення коворкінг-центрів та інфраструктури: забезпечення місць для роботи, зустрічей, доступу до необхідного обладнання; - підтримка менторства: розвиток програм, де досвідчені підприємці діляться своїм досвідом з молоддю.	- розвиток жіночих бізнес-спільнот: створення платформ для об'єднання жінок-підприємниць, обміну досвідом та взаємопідтримки; - подолання гендерних стереотипів: проведення інформаційно-просвітницьких кампаній, спрямованих на зміну суспільного сприйняття ролі жінок у бізнесі; - гнучкі умови праці та підтримка сімейних зобов'язань: заохочення розвитку бізнес-моделей, що дозволяють жінкам поєднувати підприємницьку діяльність із сімейними обов'язками (наприклад, дистанційна робота, гнучкий графік).
5.	Маркетинг та доступ до ринків	- допомога у виході на нові ринки: консультації щодо експорту, пошуку партнерів, участі у виставках та ярмарках; - розвиток електронної комерції: навчання та підтримка у створенні онлайн-магазинів, використанні соціальних мереж для просування продукції; - брендинг та просування: надання допомоги у розробці бренду, пакування продукції, проведенні маркетингових кампаній; - підтримка кооперації: стимулювання створення сільськогосподарських кооперативів, що дозволяють об'єднувати зусилля для реалізації продукції та доступу до більших ринків.	
6.	Податкові стимули та законодавча підтримка	- податкові канікули або пільги: тимчасове звільнення від певних податків для новостворених сільськогосподарських підприємств, очолюваних молоддю та жінками; - спрощена система оподаткування: розробка або вдосконалення механізмів, що полегшують податкове навантаження на малих сільських підприємців; - законодавчі ініціативи: внесення змін до законодавства, що сприятимуть розвитку сільського підприємництва, особливо для вразливих груп.	

*Джерело: побудовано автором

Підтримка молоді у сільському підприємництві важлива, в першу чергу, для подолання безробіття та міграції, оскільки сільська молодь дуже часто

стикається з обмеженими можливостями працевлаштування у своїх громадах, що призводить до відтоку населення до міст або за кордон.

По-друге, активна молодь є рушійною силою для розвитку соціальної та культурної інфраструктури села. Підприємницька діяльність молоді стимулює місцевий розвиток, покращуючи умови життя та роблячи сільські райони привабливими для проживання.

Підтримка жінок у сільському підприємстві надзвичайно важлива і актуальна в часи війни, оскільки існує значний дефіцит чоловічої робочої сили. Підтримка жінок у сільському підприємстві зможе допомогти забезпечити безперервність сільськогосподарського виробництва, продовольчу безпеку, зберегти економічний потенціал аграрного сектору, забезпечити економічну стабільність та добробут сімей, основу для післявоєнного відновлення.

Розвиток інформаційно-консультаційної інфраструктури в аграрному секторі є ключовим фактором підвищення ефективності та конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва. Основні напрями цього розвитку включають створення регіональних агроцентрів, розвиток цифрових платформ, підвищення кваліфікації консультантів, інтеграцію з системою дорадництва ЄС, державно-приватне партнерство, цільову підтримку малого агробізнесу, мотивацію громад до розвитку власних систем підтримки, табл. 3.6.

Створення регіональних агроцентрів передбачає формування комплексних багатофункціональних структур, які виступатимуть центрами розвитку аграрного сектору в конкретному регіоні. Це не просто фізичні об'єкти, а екосистеми, що об'єднують різні елементи для підтримки та стимулювання всіх ланок агропромислового комплексу – від виробництва до збуту та інновацій.

Така ініціатива є вкрай важливою для України, особливо в умовах післявоєнної відбудови та необхідності підвищення конкурентоспроможності агросектору. Вона спрямована на подолання фрагментації, підвищення

ефективності малих і середніх агровиробників та забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Таблиця 3.6

Напрями формування інформаційно-консультаційної інфраструктури в аграрному секторі економіки України

	Напрямок	Ключові заходи / інструменти	Очікуваний ефект
1	Створення регіональних агроцентрів	Відкриття консультаційних офісів у громадах, на базі ВНЗ, кооперативів, кластерів	Доступність фермерам практичної підтримки на місцях
2	Розвиток цифрових платформ	Онлайн-портали, мобільні додатки, чат-боти, інтерактивні бази знань, агрокалькулятори	Швидкий доступ до інформації, зменшення бар'єрів у консультуванні
3	Підвищення кваліфікації консультантів	Сертифікація, навчання, тренінги, міжнародні стажування	Професійність та довіра до дорадників
4	Інтеграція з системою дорадництва ЄС	Впровадження стандартів Farm Advisory System, участь у проєктах FAO, GIZ, ЄС	Гармонізація з європейськими практиками, доступ до донорських ресурсів
5	Державно-приватне партнерство	Співфінансування послуг агрофірмами, банками, постачальниками техніки	Розширення спектру послуг без додаткового навантаження на бюджет
6	Цільова підтримка малого агробізнесу	Консультації для ФОП, сімейних ферм, кооперативів: бухгалтерія, гранти, сертифікація, органікa	Розвиток мікропідприємництва та стабілізація дрібних виробників
7	Мотивація громад до розвитку власних систем підтримки	Дотації ОТГ на створення "агроофісів", залучення фахівців, оцінка ефективності	Посилення ролі місцевого самоврядування у підтримці аграріїв

*Джерело: побудовано автором

Розвиток цифрових платформ передбачає створення, вдосконалення та масштабування інтегрованих онлайн-систем, які об'єднують різних користувачів (фізичних осіб, бізнес, державні установи) для взаємодії, обміну інформацією, надання послуг або здійснення транзакцій. Це комплексний процес, який охоплює технічні, економічні, соціальні та управлінські аспекти, спрямовані на максимізацію цінності для всіх учасників платформи.

Як зазначають більшість дослідників, популяризація цифрових технологій, електронної комерції, цифрового маркетингу є надзвичайно актуальним завданням в нинішніх умовах [5; 6; 30].

Згідно з аналітичними даними, електронна світова торгівля показує високі темпи росту, збільшуючись на 15% щороку. Крім цього, більше третини населення світу купує онлайн, що допомагатиме розширенню частки ринку та оптимізації витрат на торговельні мережі [27; 82].

Інтеграція з системою дорадництва ЄС передбачає гармонізацію та адаптацію української системи сільськогосподарського дорадництва до стандартів, принципів та кращих практик, що діють у Європейському Союзі. Це ключовий елемент євроінтеграційного шляху України, що має на меті підвищити ефективність аграрного сектору шляхом надання якісних консультаційних послуг фермерам та агровиробникам.

В ЄС система дорадництва (Agricultural Advisory System – AAS або Farm Advisory System – FAS) є невід'ємною частиною Спільної аграрної політики (CAP) і спрямована на допомогу фермерам у дотриманні вимог законодавства, впровадженні інновацій, покращенні економічної та екологічної стійкості господарств.

Державно-приватне партнерство (ДПП) в аграрному секторі передбачає співпрацю між органами державної влади (включаючи місцеве самоврядування) та приватним бізнесом для реалізації проєктів, що мають значне суспільне значення та економічну вигоду. У сільському господарстві така співпраця може бути особливо ефективною, оскільки вона дозволяє поєднати державні ресурси та політичні пріоритети з гнучкістю, інноваційністю та ефективністю приватного сектору. Метою такого партнерства є задоволення суспільних потреб, забезпечення високої якості товарів та послуг, а також ефективне використання майна та ресурсів.

Висновки до розділу 3

Дослідження проведені в розділі 3 дали змогу зробити такі висновки:

1. Державна підтримка малих сільськогосподарських формувань є важливою складовою аграрної політики України, що спрямована на забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення

конкурентоспроможності фермерських та інших малих форм господарювання, збереження продовольчої безпеки та стимулювання зайнятості населення. Для підвищення ефективності державної підтримки та програм стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва необхідною є гармонізація законодавчої бази України та ЄС, що допоможе створити в Україні більш ефективну систему субсидій та грантів аналогічну Спільній аграрній політиці ЄС (CAP). Впровадження цієї системи сприятиме інтеграції екологічних стандартів ЄС та розвитку сільськогосподарських територій.

2. Для зростання малого бізнесу в аграрному секторі необхідно забезпечити ефективний доступ до ринків збуту. В умовах глобальної конкуренції та відкритості ринків, стратегічним завданням є перехід до моделі експортоорієнтованого зростання, що базується на модернізації виробництва, підвищенні доданої вартості продукції та активному просуванні українських агропідприємств на зовнішніх ринках.

3. Розвиток малого аграрного бізнесу неможливий без формування підприємницької культури. Формування позитивного ставлення до підприємництва як важливого елементу економічного зростання та самозайнятості, що є ключовим завданням державної політики.

ВИСНОВКИ

1. Підприємництво – це соціально-економічна категорія, що відображає систему відносин між суб'єктами господарювання у процесі реалізації підприємницької діяльності з метою отримання прибутку.

2. До ключових характеристик малого підприємництва можна віднести:

- невеликий масштаб діяльності, що характеризується обмеженою чисельністю найманих працівників та невеликим обсягом річного доходу;
- обмежені ресурси, а саме: відносно незначний обсяг стартового та обігового капіталу та залежність від зовнішніх джерел фінансування;
- проста організаційна структура, де власник одночасно виконує функції керівника та менеджера;
- підвищена мобільність і адаптивність, тобто здатність швидко реагувати на зміни зовнішнього середовища;
- орієнтація на вузькі ринкові ніші, що полягає в обслуговуванні локальних ринків, роботі у сфері послуг, або аграрному секторі;
- підприємницький ризик, оскільки власники несуть особисту відповідальність;
- інноваційність і креативність, що пов'язано з прагненням власників до постійного вдосконалення товарів та послуг;
- соціальна роль, що полягає у забезпеченні зайнятості населення, формуванні середнього класу та розвитку місцевої економіки.

3. Мале підприємництво відіграє важливу роль у розвитку аграрного сектору економіки, забезпечуючи його гнучкість, адаптивність та здатність оперативно реагувати на зміни ринкового середовища. До малих форм підприємництва в сільському господарстві можна віднести: фермерські господарства, особисті селянські господарства, сімейні фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, малі аграрні підприємства, сільськогосподарські стартапи.

4. Малі підприємства у сільському господарстві України займають найбільшу питому вагу. У 2024 р. їх налічувалось 32754 одиниці, а їх частка

становила 95,9% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств. Різке скорочення малих підприємств (на 31,7%, до 30221 одиниць) відбулося у 2022 р. порівняно з 2021 р., що пов'язано з воєнними діями, економічною нестабільністю та втратою інфраструктури.

У 2024 р. 86,9% малих підприємств в аграрному секторі займалися вирощуванням однорічних і дворічних культур, в т.ч. 97,8% з них – вирощували зернові (крім рису), бобові та насіння олійних культур. Тваринництвом займалися 4,3% малих підприємств, а вирощуванням багаторічних культур – 3,4%.

У період з 2013 по 2024 р. кількість зареєстрованих фермерських господарств збільшилась на понад 1600 одиниць. У 2024 р. кількість фермерських господарств досягла 50783 одиниці, що є найвищим показником за період. Послідовне зростання після 2016 р. може бути результатом державних програм підтримки фермерства, спрощення доступу до фінансування та підвищеного інтересу до аграрного бізнесу.

Сільськогосподарські кооперативи серед суб'єктів підприємницької діяльності - юридичних осіб займали незначну частку. Зокрема, у 2024 р. вони склали 0,15%, у 2023 – 0,06%, у 2021 - 2022 р. та 2013 р. – 0,16%.

Станом на 1 січня 2025 р. в Україні були зареєстровані 952 сільськогосподарські виробничі кооперативи та 1216 - сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи.

Причинами збільшення кількості обслуговуючих кооперативів може бути: орієнтація кооперативів на надання послуг (збут продукції, постачання ресурсів, технічне обслуговування); спрощена модель взаємодії між членами; активні державні та міжнародні програми підтримки обслуговуючих кооперативів (заготівля молока чи плодово-овочевої продукції).

Упродовж 2022-2023 рр. на 22,2% спостерігалось зростання кількості зареєстрованих фізичних осіб – суб'єктів підприємницької (ФОП) діяльності в сільському господарстві України.

Найбільше ФОП зареєстровано у сфері вирощування зернових (крім рису), бобових та насіння олійних культур. Станом на 1 липня 2024 р. їх налічувалось 11582 одиниці, що становило 55,2% від загальної кількості та було на 24,4% більше, ніж в липні 2022 р.

Станом на 1 січня 2024 р. налічувалось 3845,3 тис. одиниць особистих селянських господарств, а площа земельних ділянок, що перебувала у їхньому користуванні становила понад 6,06 млн. га.

5. Малі підприємства в аграрному секторі України є важливою складовою економіки, забезпечуючи значні обсяги реалізації в рослинництві. Найбільше малих підприємств в сільському господарстві України протягом 2022 – 2024 рр. займалося вирощуванням зернових (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур. У 2024 р. було реалізовано цієї продукції на суму 243469,4 млн. грн, що складало 88,4% від всієї реалізованої сільськогосподарської продукції.

Відповідно до інформації Державної служби статистики України прибутковими у 2023 р. було 78,7% малих підприємств у сільському господарстві, а у 2024 р. – 84,3%. Найвищий фінансовий результат малі підприємства отримували від вирощування зернових (крім рису), бобових і насіння олійних культур. У 2024 р. прибуток становив 64142,1 млн. грн та був вищим за 2022 р. на 35186,7 млн. грн. Збитковим у 2024 р. було вирощування тютюну, прядивних культур, відтворення рослин, розведення іншої великої рогатої худоби та коней. Покращились фінансові результати у 2024 р. порівняно з 2022 р. при вирощуванні рису. Найбільш рентабельним, з рівнем рентабельності 20,5%, у 2023 р. було вирощування зерняткових і кісточкових фруктів.

Формування чистого прибутку (збитку) малих підприємств у сільському господарстві України є динамічним процесом, який в більшій мірі залежить від загальноекономічної ситуації в країні, світових цін на агропродукцію, державної політики та впливу повномасштабної війни. У 2023 р. порівняно з 2021 р. цей показник знизився на 71,6%. Зниження чистого прибутку

відбулося за рахунок незначного скорочення чистого доходу від реалізації продукції та інших операційних доходів та значного зростання операційних витрат (на 21,2%) та інших витрат (46,5%). Собівартість реалізованої продукції у 2023 р. зросла на 20,8% порівняно з 2021 р., що можна пояснити значним зростанням цін на паливо, добрива, засоби захисту рослин, насіння корми, оплату праці найманих працівників. Це прямий наслідок інфляції, девальвації гривні та порушення логістичних ланцюгів.

6. Державна підтримка малих сільськогосподарських формувань є важливою складовою аграрної політики України, що спрямована на забезпечення сталого розвитку сільських територій, підвищення конкурентоспроможності фермерських та інших малих форм господарювання, збереження продовольчої безпеки та стимулювання зайнятості населення.

За інформацією Міністерства агрополітики та продовольства України, у бюджеті на 2024 р. було передбачено 881 млн. грн. підтримки виробників сільськогосподарської продукції, в т.ч., було виділено 5 млн. грн. компенсації ЄСВ, що було сплачено сімейними фермерськими господарствами, 80 млн. грн. для кредитування фермерських господарств і 796 млн. грн. підтримки у вигляді дотацій фермерським господарствам та іншим малим виробникам сільськогосподарської продукції, що були спрямовані у вигляді дотації.

Починаючи із серпня 2022 р. агровиробники мають можливість відправляти заявки в електронну вигляді на участь у різноманітних програмах підтримки через Державний аграрний реєстр (ДАР). Даний реєстр також містить інформацію про площу землі та кількість тварин по кожного зареєстрованому сільськогосподарському виробнику.

Користувачами Державного аграрного реєстру станом на 1 липня 2025 р. було: 70,7% (141805 од.) фізичних осіб, 18,8% (37689 од.) юридичних осіб та 10,5% (21137 од.) ФОП.

За площею оброблених сільськогосподарських земель користувачі розподілились таким чином: 54,6% користувачів ДАР обробляють від 0 до 5

га землі; 36,8% користувачів мають в обробітку від 5 до 120 га землі; 4,4% користувачів – від 120 до 500 га; 1,5% – від 500 до 1000 га; 2,7% – від 1000 га.

Станом на 1 липня 2025 р. користувачам ДАР надано підтримки на суму 6278,7 млн. грн. У 2024 р. розмір підтримки зріс більш ніж в 3 рази у порівнянні з 2023 р. Найбільше підтримки отримали користувачі ДАР з Харківської обл. – 990,3 млн. грн., Миколаївської обл. – 744,1 млн. грн., Сумської обл. – 454,2 млн. грн., Дніпропетровської обл. – 404,7 млн. грн.

7. Для підвищення ефективності державної підтримки та програм стимулювання розвитку суб'єктів малого підприємництва необхідною є гармонізація законодавчої бази України та ЄС, що допоможе створити в Україні більш ефективну систему субсидій та грантів аналогічну Спільній аграрній політиці ЄС (CAP). Впровадження цієї системи сприятиме інтеграції екологічний стандартів ЄС та розвитку сільськогосподарських територій.

8. Ключовим для зростання малого бізнесу в аграрному секторі є ефективний доступ до ринків збуту. В умовах глобальної конкуренції та відкритості ринків, стратегічним завданням є перехід до моделі експортоорієнтованого зростання, що базується на модернізації виробництва, підвищенні доданої вартості продукції та активному просуванні українських агропідприємств на зовнішніх ринках.

Метою запропонованої стратегії є створення умов для сталого зростання малих аграрних виробників через розширення їхньої участі в експорті.

Завдання передбачають: стимулювання виробництва конкурентоспроможної продукції; підвищення частки переробленої агропродукції в експорті; диверсифікація ринків збуту для малих агровиробників; розвиток аграрної кооперації; забезпечення сертифікації, логістики та маркетингової підтримки.

Стратегія експортоорієнтованого зростання малого аграрного бізнесу сприятиме зростання його частки в агроекспорті, утворенню експортоорієнтованих кооперативів, виходу на нові ринки, збільшенню

експорту продукції з доданою вартістю, стабільному зростанню валютної виручки малих сільськогосподарських товаровиробників.

9. Розвиток малого аграрного бізнесу неможливий без формування підприємницької культури. Формування позитивного ставлення до підприємництва як важливого елементу економічного зростання та самозайнятості є ключовим завданням державної політики.

Основними напрямками у цьому контексті є:

- інтеграція підприємництва в аграрну освіту, що включає запровадження підприємницьких курсів у програми аграрних закладів освіти всіх рівнів;

- підтримка молоді та жінок у сільському підприємстві;

- розвиток інформаційно-консультаційної інфраструктури;

- популяризація успішних суб'єктів малого підприємництва в аграрному секторі;

- організація тренінгів із цифрових технологій, електронної комерції, цифрового маркетингу для агровиробників з метою розвитку цифрової грамотності та інноваційного мислення;

- формування мережі менторів з числа досвідчених агропідприємців та залучення інкубаторів для супроводу агростартапів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонюк Д.А., Бухаріна Л.М. Онищенко О.А., Шишкін В.О. Підприємництво в сучасних умовах розвитку України. Запоріжжя, 2018. 428 с.
2. Agrohub. URL: <https://agrohub.ua/>.
3. Бажал Ю.М., Бакушевич І.В., Венесаар У. та ін. Інноваційне підприємництво: креативність, комерціалізація, екосистема : навч. посіб. для вищих навч. закладів / за ред. д-ра екон. наук проф. Бажала Ю.М. Київ : Унів. вид-во ПУЛЬСАРИ, 2015. 278 с.
4. Батюк Г., Ціцька Н. Роль і теоретична сутність малих форм господарювання у виробництві сільськогосподарської продукції. URL: http://visnuk.kl.com.ua/joom/images/archive/econ/22-1_2015/5.pdf.
5. Березовська Л.О., Кириченко А.В. Розвиток електронної комерції в Україні та ЄС. Економіка та суспільство. 2022. № 42. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-42-15>
6. Березовська Л.О., Кириченко А.В. Цифровий маркетинг як інструмент підвищення ефективності комерційної діяльності підприємства під час війни. Економіка та суспільство. 2023. № 51. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-51-47>.
7. "Біле золото" півдня. Де і як вирощують рис в Україні. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2021/10/22/678949/>
8. Букацелі А. В. Креативне підприємництво як ресурс економіки. Ефективна економіка. 2018. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=6426> (дата звернення: 27.08.2024).
9. Валінкевич Н.В. Основи підприємництва. Житомир : ЖДТУ, 2019. 493 с.
10. Вдовичак Т. Сутність підприємництва та його роль у економічному розвитку держави. URL: <https://elartu.tntu>.

edu.ua/bitstream/lib/38490/2/FMZKPNES_2022_Vdovychak_T-The_essence_of_entrepreneurship_60-62.pdf

11. Витрати на виробництво продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/pdp/pdp_ue/vvp_ek_vsmm_2012_2020_ue.xlsx

12. Витрати на оплату праці за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/fin_new/Vnop_kved_10_21.xlsx

13. Державний аграрний реєстр. URL: <https://www.dar.gov.ua/about-dar>

14. Еволюція ReThink. URL: <https://www.rethink.com.ua/ua/about>

15. Жигір А.А. Сутність підприємництва та чинники його економічного розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 20. С. 28–33.

16. Закон України «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24.06. 2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1877-15#Text>

17. Закон України «Про особисте селянське господарство» № 742-IV від 15.05.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/742-15#Text>

18. Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» № 4196-IX від 09.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>

19. Законом України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" № 4391-VI від 09.02.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17#Text>

20. Закон України «Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні» № 4618-VI від 22.03.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
21. Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» № 1807-IV від 17.06.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1807-15#Text>
22. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» № 819-IX від 21.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/819-20#n333>
23. Закон України «Про фермерське господарство» №973-IV від 19.06.2003. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973-15#Text>
24. Закон України «Про Фонд часткового гарантування кредитів у сільському господарстві» № 1865-IX від 04.11.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1865-20#Text>
25. Ільчук М., Свиноус І. Організаційні засади здійснення інноваційної діяльності сільськогосподарських підприємств. Економічний аналіз. 2023. Том 33. № 4. С. 66 – 73.
26. Ільчук М. М., Свиноус І. В., Любар Р. П., Томашевська О.А., Іванов Є.О. Організаційно-економічні аспекти інноваційної діяльності торгових структур та логістики. Ефективна економіка. 2025. №5. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.5.28>.
27. Ільчук М. М., Свиноус І. В., Любар Р. П., Дворник І.В. Томашевська О.А. Основні напрями логістики торгівлі сільськогосподарськими товарами в Україні. Агросвіт. 2025. №6. С. 5 - 10. DOI: 10.32702/2306-6792.2025.6.4.
28. Ільчук М., Томашевська О., Іванов Є., Водніцький М., Марчук В. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі економіки України. Агросвіт. 2024. №9. С. 57 – 63.
29. Карпюк Г.І. Основи підприємництва. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/2021/04/19/Osnovy%20pidpryemnytstva.pdf>

30. Кириченко А.В., Березовська Л.О. Логістична діяльність у сфері міжнародної електронної комерції. Економіка та суспільство. 2021. №28. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-16>
31. Кількість зареєстрованих фізичних осіб-підприємців за видами економічної діяльності. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2023/fop_kved/arh_kzf_kved_23.htm.
32. Кількість зареєстрованих юридичних осіб за організаційно-правовими формами господарювання з розподілом за ознакою статі керівника. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpoj/ukr/EDRPU_2024/ks_opfg/arh_ks_opfg_24.htm.
33. Кількість діючих підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
34. Кількість найманих працівників на підприємствах за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/fin/fin_new/Knp_kved_10_21.xlsx
35. Кука Х.Р., Чала Н.Д. Теоретичні засади розуміння категорії креативного підприємництва. Київський економічний науковий журнал. 2023. №1. С. 22–29.
36. Куклінова Т.В. Критерії віднесення підприємств до малих і середніх з урахуванням їх функціональної ролі в ринковій економіці. URL: <https://surl.li/febbxa>
37. Ланченко Є.О., Івченко В.М. [Розвиток малих форм господарювання в аграрному секторі економіки](#). Економіка та управління. 2023. Вип. 56. С. 19 – 27.

38. Ливч Д. Нове обличчя українського підприємництва. Як війна вплинула на малий та середній бізнес у різних регіонах України? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/29/690937/>
39. Малік М.Й., Шпикуляк О.Г., Супрун О.М. Розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі: макроекономічний аспект. Науковий вісник Ужгородського університету. 2017. Вип. 1 (49) Т. 2, С. 32 - 37.
40. Марченко В.М. Основи підприємницької діяльності. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2022. 516 с.
41. Нікітенко К.С. Підприємницька діяльність: аспекти, тенденції і перспективи розвитку в умовах пандемії. Ефективна економіка. 2021. № 12. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/12_2021/104.pdf.
42. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства. Державна служба статистики України. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
43. Органічне виробництво в Україні. Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2022. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini>
44. Орленко Я. Ю. Розвиток механізмів державного управління інвестиційно-інноваційною діяльністю в кон-тексті продовольчого забезпечення населення. Інвес-тиції: практика та досвід. 2013. 22. С. 133 – 139.
45. Особисті селянські господарства. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/osg/arh_osg_2021u.html
46. Особливості підприємництва в аграрній сфері. URL: https://pidru4niki.com/10290228/politekonomiya/osoblivosti_pidpriyemnitstva_-_agrarniy_sferi

47. Паска І. М., Сатир Л. М., Батажок С. Г., Нікітченко С. О., Яковишин Я. В. Сільське підприємництво як фундамент продовольчого забезпечення населення України: стратегічний імператив в умовах глобальних викликів. Інвестиції: практика та досвід. 2025. № 11. С. 56 – 62. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2025.11.56>
48. Платформа ДАР. URL: <https://www.dar.gov.ua/>.
49. Податковий кодекс України № 2755-VI від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>
50. Програма ЄС EU4Business. URL: <https://eu4business.org.ua/>.
51. Програма Світового банку на 2023 – 2025 рр. URL: <https://mof.gov.ua/uk/svitovij-bank>.
52. Програма USAID з аграрного і сільського розвитку (АГРО). «Сервісні послуги для агро ММСП». URL: <https://granty.org.ua/programa-usaid-z-agrarnogo-i-silskogo-rozvytku-agro-servisni-posludy-dlya-agro-mmsp.html>
53. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції. Постанова Кабінету Міністрів України № 107 від 07.02.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text>
54. Про затвердження Порядку ведення Державного земельного кадастру. Постанова КМУ №1051 від 11.10.2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1051-2021-%D0%BF#Text>
55. Про реалізацію експериментального проекту щодо надання на конкурсних засадах фінансової підтримки стартапам в Україні, у тому числі в сфері інформаційних технологій. Постанова Кабінету Міністрів України № 736 від 24.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/736-2022-%D0%BF>
56. Про схвалення Стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на період до 2030 року та затвердження

операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках. Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1163-р від 15.11.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1163-2024-%D1%80#Text>

57. Рекомендації комітетських слухань на тему: «Державна підтримка аграрного сектору 2024. Державні та недержавні фонди і механізми» від 18.03.2024, протокол № 144. URL: <https://komagropolit.rada.gov.ua/documents/sluhannja/75427.html>.

58. Рекомендація Комісії 2003/361/ЄС від 6 травня 2003 року щодо визначення мікро-, малих і середніх підприємств. (ОВ L 124, 20.5.2003, С. 36)

59. Рентабельність операційної та усієї діяльності підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (2010-2023). URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>

60. Рогач С.М., Суліма Н.М., Гуцул Т.А. Економіка підприємства (в схемах і таблицях): Навч. посібник. К.: «ЦП «КОМПРИНТ», 2017. 508 с.

61. Розтрьопа В. Підтримка аграріїв 2024: які державні програми діють в Україні. 24 Канал, 26 липня 2024. URL: https://agro.24tv.ua/pidtrimka-agrariyiv-2024-yaki-derzhavni-programi-diyut-ukrayini_n2604707

62. Розтрьопа В. Державні програми для фермерів: Мінагрополітики підтримало фермерів. 24 Канал, 23 червня 2024. URL: https://agro.24tv.ua/derzhavni-programi-dlya-fermeriv-minagropolitiki-pidtrimalo-fermeriv_n2580538

63. Radar Tech. <https://radartech.com.ua/ua/category/cases-ua/>

64. Саблук П.Т. Основні напрями розвитку високоефективного агропромислового виробництва в Україні. Економіка АПК. 2002. № 7. С. 10.

65. Свиноус І. В. Щодо проблеми продовольчої без-пеки у контексті зміни умов господарювання. Іннова-ційна економіка. 2013. № 3. С. 26 - 34.

66. Сментина С.В. Економіка та організація підприємницької діяльності. Київ : ФОП Гуляєва В.М., 2019. 320 с.

67. Стегней М. І., Т. В. Черничко, Хаустова К. М. Стале підприємництво у вимірах продовольчої безпеки. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія"Економіка". 2023. № 1 (61). С. 128 – 132.
68. Ткачук О.М. Креативність у підприємницькій діяльності. Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Випуск 7. С. 500–503.
69. Урядова програма безповоротних грантів для створення та розвитку власного бізнесу. URL: <https://erobota.diia.gov.ua/#about>
70. Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства (без урахування банків) за 2010-2023 роки. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2021/fin/fin_new/fr_op_ek_vsmm_2010_2020_ue.xlsx
71. Фінансові результати до оподаткування підприємств за видами економічної діяльності з розподілом на великі, середні, малі та мікропідприємства за 2024 рік. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/fin/fin_new/fin_new_u/ved_roz_ue.xlsx
72. Фонд розвитку підприємництва. URL: <https://bdf.gov.ua/>
73. ФАО запускає план допомоги українським аграріям на \$150 млн. URL: <https://finclub.net/news/fao-zapuskaie-plan-dopomohy-ukrainskym-ahrariiam-na-usd150-mln.html>
74. Формування чистого прибутку (збитку) підприємств за видами економічної діяльності. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/fin/fchpr/fchpr_u/arh_fchpr_ved_u.htm
75. Хаєцька О. П. Перспективи розвитку ринку органічної продукції в Україні та світі. Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики. 2019. № 6. С. 38 48

76. Швед В.В., Омельченко О.В., Таран О.А. Сутність та особливості підприємницької діяльності. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2024. Том 35 (74). № 1. С. 27–34.
77. Юрко Т.С. Теоретичні засади визначення сутності малого підприємництва. Науковий вісник Херсонського державного університету. Випуск 8. Частина 6. 2014. С. 22-26.
78. Які організації надають гранти українському бізнесу. URL: <https://thepage.ua/ua/economy/perelik-organizacij-de-ukrayinski-pidpriyemci-mozhut-otrimati-granti>
79. Commission of the European Communities. Green Paper Entrepreneurship in Europe. EUR-Lex. europa.eu URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2003:0027:FIN:EN:PDF>
80. European Commission. Funding opportunities for farmers. European Commission. URL: https://commission.europa.eu/funding-tenders/how-apply/eligibility-who-can-get-funding/funding-opportunitiesfarmers_en#:~:text=Farmers%20receive%20direct%20payments%20under,regulating%20or%20supporting%20agricultural%20markets.
81. Gartner W. «Who Is an Entrepreneur?» Is the Wrong Question. American Journal of Small Business. 1989. № 13 (2). P. 47–87. URL: https://www.researchgate.net/publication/237360637_Who_Is_an_Entrepreneur_Is_the_Wrong_Question.
82. The Economy of Digitalization and Digital Transformation: Necessity and Payback. Marushchak L., Pavlykivska O., Khrapunova Y., Kostiuk V., Berezovska L. Institute of Electrical and Electronics Engineers Inc. 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT). 2021. P. 305-308. <https://doi.org/10.1109/ACIT52158.2021.9548529>

